

COSTEL CIOANCĂ¹, ROMÂNIA

Cuvinte cheie: imaginar, bou/taur, bestiar, mitologie, basm fantastic românesc.

Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc. (V) *Boul/Taurul*

Rezumat

Taurul, fie sălbatic sau domesticit, a generat în timp și spațiu, un ansamblu mitico-religios amplu și complex. Menționat foarte de timpuriu (paleolitic) în contexte eroice și/sau de fertilitate, constituindu-se într-unul din cele mai importante animale ale bestiarului mitologic al multor popoare antice, boul/taurul este prezent, cum altfel?!, și la nivelul imaginarului de basm fantastic românesc.

În prezentul studiu, care continuă seria studiilor dedicate bestiarului mitologic al basmului fantastic românesc (unele – despre *urs*, *șarpe*, *lup* apărute deja, altele – *cerb*, fiind sub tipar), am încercat să descopăr, să sistematizez și să mitanalizez rolul și semnificația simbolică jucată de acest animal la nivelul diverselor scenarii mitico-rituale tradiționale. Ca atare, am pornit, păstrând modul de organizare al celorlalte studii, de la dosarul mitologic al respectivului animal, cu menționarea celor mai semnificative sau cunoscute episoade mitice în care apare boul/taurul. Apoi, am trecut în revistă principalele manifestări mitofolcloric-tradiționale care au însuflețit imaginația populară și în care se vorbește despre atributele și simbolistica sa (teme, motive, sărbători), ultima parte a studiului fiind consacrată ipostazierilor luate de acest animal la nivelul basmului fantastic românesc. Aici (dar, și la Concluzii), am încercat să surprind, din perspectivă hermeneutică și cu permanentă raportare la arhitectura simbolică, atât formele primare (mitologice) decelate la nivelul epicului fantast de basm, cât și inovațiile, transformările, diluările survenite în timp asupra acestuia.

¹ Academia Română, Muzeul de Artă Veche Apuseană „Ing. Dumitru Furnică-Minovic”, București.

Keywords: imaginary, ox/bull, bestiary, mythology, Romanian fairytale.

Prolegomena in the Fantastic Romanian Mythological Bestiary (V). The Ox/Bull

Summary

The Bull, whether savage or domesticated, generates, in time and space, an ample and complex mytho-religious ensemble. Mentioned very early (paleolithic) in the heroic and / or fertile context, the Bull represents one of the most important animals of the mythological bestiary of many ancient peoples, being present also, how else?!, at the level of romanian imaginary fantastic fairy tale.

The present study, which continues the series of studies dedicated to the mythological bestiary of fantastic Romanian fairy tale (some of this studies - about Bear, Snake, Wolf already appeared, others - about Deer, being under printing), tries to discover, systematize and mythanalyze the role and symbolic significance of this animal at the level of the traditional mytho-ritual scenarios. As such, maintaining the organization form of the other studies, we started from the mythological dossier of this animal and mentioning the most significant or known mythical episodes about the bull/ox. Afterwards, it has been reviewed the main mytho-folkloric traditional manifestations that inspired the collective imaginary and in which are mentioned his symbolism and attributes (themes, motives, feasts). The last part of this present study is dedicated to the hypostasis taken by this animal at the level of the Romanian fantastic fairy tale. In the end, as well as a conclusion, We tried to capture, from a hermeneutical perspective and with a permanent reference to symbolic architectonics, both the primary forms (mythological) revealed in the fantastic epic of the fairy tale, as well as the innovations, transformations, disolutions that occurred in time.

Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc. (V) *Boul/Taurul*

Funcțiile și valorile acordate taurului de către imaginarul colectiv trimit, în majoritatea miturilor unde apare și din cele mai vechi timpuri, spre o universalitate a simbolisticii acestuia. Ansamblul reprezentărilor simbolice cu boul/taurul ca pandant imaginar, este unul bogat, complex, surprinzător², după cum voi încerca să arăt în rândurile următoare.

Pentru corecta receptare a informațiilor care vizează, într-o formă culturală sau alta, mitologia din jurul acestui animal, se impun de la început câteva scurte precizări conceptuale. În primul rând, trebuie spus că, demersul de față continuă seria studiilor dedicate bestiarului mitologic din basmul fantastic românesc³. În al doilea rând, menționez că, dincolo de componenta morfologică adusă în discuție și analizată la începutul fiecărui studiu al acestei serii dedicate bestiarului din basmul fantastic românesc (dosarul mitologic, respectiv dosarul etnologic al taurului), la mitanalizarea ipostazierilor voi încerca să studiez temele și motivele sub care apare boul/taurul în basmul fantastic românesc; urmând ca, în finalul studiului, să descopăr, să grupez și să dezbat dacă dimensiunea imagologică atribuită de epicul fantast acestui animal mai are ceva din dimensiunea (aproape) ideologică a altor epoci istorice.

Nu în ultimul rând, din considerente pur operaționale (nevoia de coerență), am ales să folosesc în acest studiu denominarea *bou/taur*. Categoria ceva mai largă a bovideelor mitico-sălbatice, cu puternice ecouri simbolice în imaginarul istoric (*boul* – *Bos primigenius*; *zimbrul* – *Bison bonasus/Bos urus*), aici, în epicul fantast de basm, este substituită mitologic de *bou/taur*, foarte rar și *buhai* sau *bivol*.⁴

² Cum imaginarul implică totdeauna caracteristicile de bază ale subiectului sau obiectului de la care se pornește, este de menționat cum numele *Taurus* a fost dat, spre exemplu, unui *semn zodiacal*, este *numele* purtat de nu mai puțin 5 consuli romani (Titus Statilius Taurus Corvinus, consul în anul 45; Taurus Volusianus, consul în anul 261; Taurus, consul în anul 361, un alt consul Taurus fiind amintit în anul 428, ultimul, Taurus Seleucus Cyrus fiind consul în anul 441), dat unor *munți* (în Turcia, dar și pe suprafața Lunii!), unor *vehicule militare* (USS Taurus; AF-25, un cargo american din al doilea război mondial; USS Taurus (PHM-3), o amfibie folosită de US Navy; Taurus Armoured Recovery Vehicle, un tanc dezvoltat de Canadian ARV din tancul Leopard I) sau *civile* (*Taurus* este numele generic pentru clasa de locomotive electrice EuroSprinter 64 U+; Ford Motor Company a produs, cu începere din anii '80, modelul Ford Taurus), unei *trilogii muzicale* (*Taurus* I, II, III) produsă în 1980 de Mike Oldfield etc.

³ Cioancă 2016; 2017a; 2017d; 2018a; 2018b.

⁴ Pentru taurul castrat, *bou/Bos Taurus*, – vezi DLRM 1958, p. 90; pentru *boul/Bos primigenius* – vezi DLRM 1958, p. 90; pentru *bivol/Bubulus*, vezi DLRM 1958, p. 82; pentru *taur / Bos taurus*, vezi DLRM 1958, p. 847. Interesant document istoric pentru etimologiile acestor specii de bovidee poate fi cartea lui Isidor din Sevilla, *Etimologii* (vezi Isidor 2004, 28-34).

Dosarul mitologic

Cum era și firesc, dimensiunea imaginară în care, asociat sau disociat subiectului, este ipostaziat boul/taurul în preistorie (idolatriu, simbolic sau pur economic), depășește cu mult importanța pur economică luată de acest animal de-a lungul (pre)istoriei în diferitele culturi. Forța fizică sau virilitatea, blândețea sau brutalitatea, evident coroborate cu caracteristicile și beneficiile economice aduse de acest animal, au generat și ritualizat la vechile culturi paleo - și neolitice un imaginar „narcotic” cu boul/taurul ca principal actant.

Deosebit de atractiv (la nivelul imaginarului), și rentabil (la nivel economic), boul/taurul a căpătat, astfel, un statut privilegiat în ontologia vechilor popoare, reificarea statutului său fiind inevitabilă⁵. Nu pot omite aici exemplele cunoscute ale artei paleolitice, atent și amplu dezbătute de-a lungul timpului⁶, reprezentări care contrapun elementului viril (masculin), un explicit și sexual element feminin: pentru Paleoliticul superior, trebuie reamintită scena din peștera La Magdelaine (Tarn) unde un bizon este redat în poziție de atac și în asociere explicită cu 2 imagini feminine (în poziție sexuală), scenă unică în arta paleolitică⁷, ori cea din grota Chauvet⁸, la fel de importantă. Avem, apoi, în epoca neo-eneolitică, o adevărată explozie arheologico-documentară care atestă importanța cultică jucată de bou/taur la nivelul credințelor religioase ale acestei epoci istorice⁹.

Efigii ale puterii, fetișuri religioase ale cultului fecundității și fertilității, bucraniile și bogata plastică zoomorfă care înfățișează bovidee, vin să ilustreze și să proiecteze importanța avută atât anterior, în perioada paleolitică, cât și ulterior, în epocile istorice, de acest animal¹⁰. Mai mult, potrivit unor specialiști care au înaintat ideea unui „monoteism feminin” în perioada neoliticului, această „revoluție neolitică” nu este, în fapt, decât o „revoluție a simbolurilor”, rolul religios principal jucându-l cuplul *Femeie-Taur*¹¹. Atributele sacre (sau măcar ritualice) pe care le avea acest animal la nivelul credințelor neo-

⁵ Aici aș aminti, prin profunzimea cercetărilor și importanța concluziilor, lucrările lui M. Rice (1998) și D. K. Sharpes (2006).

⁶ Amintesc aici pe cele mai semnificative cercetări dedicate artei paleolitice la care am avut acces: Bataille 2005; Leroi-Gourhan 1968; Lewis-Williams 2004; Parkinson 1969.

⁷ Leroi-Gourhan 1965, p. 289, fig. 500-502.

⁸ Chirica 2006.

⁹ Mi se pare oportun a oferi, dincolo de exemplele foarte cunoscute (și mă refer aici la celebrul sanctuar de la Çatalhöyük unde avem reprezentarea *Femeii-Taur* – vezi Cauvin 1997, îndeosebi p. 51-52; fig. 9/2; Twiss, Russell 2009, pentru spațiul românesc relevant fiind sanctuarul de la Parța – vezi Lazarovici 1982; 1986; 1998; Lazarovici et alii 2001), și alte exemple de situri românești din perioada neo-eneolitică în care au fost descoperite reprezentări plastice zoomorfe cu bovidee (protome, statuete, imagini pictate pe vase ori vase zoomorfe modelate sub formă de bovidee): Batariuc et alii 2000-2001, fig. 1-2; 3/1,4; 4/1,2,7; 5/3,4,6; Dumitrescu 1979, fig. 169, 181, 182, 189; Marinescu-Bîlcu 1961; Marinescu-Bîlcu, Ionescu 1967, Pl. XII/1, 12, p. 34 (nr. cat. 55), 35-36 (despre cultul taurului), notele 43, 67 (despre vase zoomorfe cu bovidee, vase puse în legătură cu lumea egeică și Asia Anterioară); Nițu 1972; Sztáncsuj 2007, Pl. I 1/1,6; II/1-2; V/8,12; VI/6,8; VII/1,3; VIII/10-11; Tulugea 2008, foto 13-14; Țurcanu 2015, fig. 8/1-2; 9/1 etc.

¹⁰ Vezi Kalicz, Pál 1981; Séfériadès 2005; Stanković 1989-1990.

¹¹ Cauvin 1997, p. 95-105.

eneoliticului, vor fi perpetuate și în epocile Bronzului și Fierului, unele artefacte descoperite reliefând acest statut sacramental pe care încă îl avea boul/taurul¹².

Bogate referințe despre prezența și cultul boului/taurului avem la nivelul mitologiei clasice, aproape fiecare arie culturală având propriile-i divinități cu reprezentare bovină. Pentru religia Egiptului antic avem cultul dedicat taurului sau boului sacru *Apis*¹³. Zona Mesopotamiei are atestate câteva divinități taurine (zeul lunar Sin, zeul babilonian Enlil, akkadianul Lammasu sau Lumasi), un episod ceva mai cunoscut fiind amintit de *Epopoea lui Ghilgameș*: taurul ceresc Gugalanna („taurul Paradisului”), soțul zeiței subpământene Ereshkigal, va fi făurit și trimis de către zeul Anu să îi ucidă pe cei doi eroi, Ghilgameș și prietenul său Enkidu, după ce primul refuzase căsătoria cu zeița Iștar, fiica acestui zeu¹⁴. Boul este foarte prezent și în mitologia Chinei antice, având stele sau constelații numite după acest animal, având hierogamii, zeități, semne zodiacale etc.¹⁵ Nu poate lipsi din această scurtă trecere în revistă a zeităților cu aspect bovideu, demonul-bou/taur al mitologiei hindu, *Mahishasura*, cu numeroase ecouri în arta și sculptura monumentală hindusă¹⁶, o altă ființă cu aspect taurin, Nandin-Vrsabha, având rol de apărător al zeului Shiva¹⁷. Un alt demon-bou avem atestat și în mitofolclorul japonez (*Ushi-Oni*).

Mitologia veterotestamentară ne aduce în prim-plan povestea vițelului de aur, căruia i se închinau în mod idolatru israeliții (cu jertfe, mâncăruri și dansuri), stârnind mânia divinității și a lui Moise, plecat pe munte spre a scrie tablele legii¹⁸. De subliniat este originarea în sau apropierea acestui idol/vițel de aur cu zeitatea egipteană Apis, în mod repetat fiind folosită sintagma „iată dumnezeul tău care te-a scos din Egipt”¹⁹. Că o astfel de zeitate taurină (Baal, Hadad), era prezentă și venerată în zona Canaanului (Siria-Palestina) și înainte de venirea triburilor israelite din exodul egiptean, ne-o relevă nu doar

¹² Aici aş aminti cunoscutul vas minoic pentru ofrande modelat în forma unui cap de taur (expus la Muzeul de Arheologie din Herakleion, Creta), ori celebra statueta (datată 1500 B.C.) intitulată *Săritorul peste taur*, o frescă cu acelaşi subiect sacru fiind descoperită în palatul Cnossos (Pentru detalii despre acest ritual sau joc sacramental şi despre obiectele tratând acest subiect, vezi MacGillivray 2000; Younger 1976).

¹³ Spre a nu încărca în mod inutil aparatul critic, mă mărginesc a oferi trimiterea la un studiu recent semnat N. Markovič (2015), studiu dedicat tocmai cultului boului/taurului Apis, autorul făcând şi o consistentă trecere în revistă a principalelor referinţe bibliografice vizând acest subiect, motiv pentru care nu voi insista.

¹⁴ [...] *Astfel făuri Anu un taur ceresc pentru zeița Iștar, fiica lui. Taurul căzu pe pământ, cu prima lui răsuflare el ucise o sută de oameni, apoi două sute; cu a doua răsuflare a sa alte sute au căzut morți, la a treia răsuflare a sa, se repezi asupra lui Enkidu, dar acesta s-a dat în lături și l-a apucat de coarne. Taurul ceresc a spumegat în fața sa și l-a măturat cu coada lui cea groasă. Enkidu îi strigă lui Ghilgameș: <<Prietenule, ne-am mândrit noi că vom lăsa în urma noastră un nume care să dăinuie! Acuma vâra paloșul tău între gât și coarnele dihaniei!>>. Ghilgameș merse pe urmele taurului, îl apucă de coada lui groasă, înfipse paloșul său între gât și coarne, omorându-l pe taur.* (Scrieri 1981, p. 95-96).

¹⁵ Yang 2005.

¹⁶ Pintchman 2015.

¹⁷ Voigt 1977.

¹⁸ Exodul 32.

¹⁹ Exodul 32, 4; Neemia 9, 18; Psalmul 106, 19-20; Faptele Apostolilor 7, 40-41.

acest episod cu vițelul de aur, dar, și un altul, ceva mai târziu. Astfel, Ieroboam I, fugit în Egipt de frica regelui Solomon, după ce ajunge conducător peste triburile israelite și dorind să contracareze/submineze autoritatea centrului religios de putere din Ierusalimul lui Iuda, va ordona ridicarea a 2 idoli/viței de aur la Betel și Dan, spre a fi centre de închinare la Iahve în Israel, aducându-le jertfe și instituind sărbători²⁰.

Rol major avea taurul și în religia și misterele mithraice, unul dintre actele ritualice tradiționale fiind *tauroboliile* (sacrificarea taurului), act inițiativ/ritualic des întâlnit și în spațiul Daciei romane după cum ne-o relevă mărturiile arheologice²¹.

Însă, fără îndoială mult mai cunoscute sunt miturile Greciei antice în care anumite triburi/personaje poartă numele acestui animal²², în care eroi celebri trebuie să îndeplinească sarcini care au legătură cu acest animal²³, zeități sau personaje mitice care se metamorfozează în tauri, au relații zoofile cu tauri, inoportune acțiuni (sacrificarea taurilor lui Poseidon de către însoțitorii lui Ulise și neajunsurile care decurg dintr-un asemenea inconștient sacrilegiu) etc. Amintesc aici ●forma taurină pe care Zeus o ia spre a putea cuceri, răpi și poseda o ființă feminină desăvârșită (motivul *răpirea Europei*²⁴, motiv arhicunoscut, ajuns, în postmodernitate și pe monedele grecești de 2 euro!), unii autori antici insistând pe aspectul non-comun al acestei metamorfoze²⁵; ●mitul transformării lui Io în junincă²⁶, ●spre a nu mai aminti de pofta sexuală de a se uni cu un taur trezit în Pasifae, din unirea lor rezultând Minotaurul, ființă monstruoasă („*infamia di Creti*”, cum o numea Dante²⁷) căreia cetatea Atenei îi dădea, o dată la 9 ani, 7 băieți și 7 fete drept hrană²⁸.

²⁰ 1 Împărați 12, 25-33; 2 Împărați 10, 29; 16, 7-20; 17, 7-16; 2 Cronici 11, 15; 13, 8; Osea 8, 5-6; 13, 2.

²¹ Beck 2000; Clauss 2000; Nicolae 2011 etc.

²² Reamintesc informația despre tribul *taurilor*, neam din Sciția amintit la Pausanias (1982, I, 1, 42), tot acest autor amintind pe Tauropolis, fiul lui Cleson (*Ibidem*, 1, 42) sau pe Taurosthenes din Egina (*Ibidem*, II, 6, 9)...

²³ Herakles trebuie să aducă din Creta „*taurul de care, cum povestește legenda, fusese îndrăgostită Pasifae*” (Diodor 1981, IV, 13, 4), a 10 muncă hotărâtă de Euristeu acestui erou fiind „*furarea vacilor lui Geryon, care pășteau atunci pe costele Iberiei*” (*Ibidem*, IV, 17) etc.

²⁴ Herodot 1961, I, 2; Ovidius 1972, II, p. 97-98.

²⁵ Zeus suferă un adevărat coup de foudre când o zărește pe Europa ([...] *Zăbind-o pentru prima oară, Cronidul mult s-a zbuciumat / iar inima i-a biruit-o, cu tănuitele-i săgeți / chiar Kypris, singura în stare să-l dovedească și pe Zeus!*), frumusețea ei desăvârșită ([...] *prințesa pe toate le-ntrecea precum / stă mai presus de Grații Venus, din spuma mării zămislită.*) determinându-l pe zeu să se metamorfozeze într-un taur deosebit: [...] *Deci, ca să nu dezlănțuiască mânia preageloasei Hera / și dornic să înșele prea lesne neocapta minte a copilei, / el își ascunse zeitatea schimbând făptura lui în taur. / Nu din cei închiși în țarcuri și ghiftuiți, nici din cei / ce-s înjugați să taie brazde, târând un plug încovoiat, / nici din cei ce pasc cu turma în câmp, și nici de teapa celor / mânați neconținut cu biciul, să tragă care-mpovărate. / Ci trupul taurului nostru avea tot părul arămiu, / și doar la jumătatea frunții lucea un rotocol de nea, / sub care-i scăpăra privirea vărsând văpăile iubirii.* (Moschos 1987, p. 117).

²⁶ Ovidius 1972, I, p. 63-69.

²⁷ [...] *Și sus pe surpături, întins să zacă / rușinea Cretei, monstrul, sta pe brânci, / scârbosul zămislit în falsa vacă.* (Dante 1954, XII, 11-13).

²⁸ Diodor 1981, IV, 61, 3; 77, 1-4; Pausanias 1974, I, 27, 9; II, 31, 1.

Acest mitologem al nașterii Minotaurului a făcut obiectul unor abordări culturale încă din antichitate²⁹, mituri conexe (nașterea acestuia, lupta eroului Teseu cu el etc.) fiind amintite și de majoritatea autorilor antici, cu ecouri (suprarealist-) artistice până către zilele noastre³⁰. La fel de important de amintit este și credința vechilor greci (ritualul fiind numit *Bugonia*), potrivit căreia din corpul unui taur sacrificat, izolat un timp anume, se vor naște albine, un astfel de ritual fiind descris și de Vergilius în *Georgice*:

[...] Fără prihană și mândri la trup el duce deci patru / tauri și patru juninci cu cefe străine-jugării. / Când răsări de-al noulea rând aurora pe boltă / paos gătit el dând lui Orfeu se-ntoarse-n dumbravă: / iată, minune de spus, ciudat-o vedenie-acolo / vede deodată: cântând, din putrede cărnuri de taur / zbârnâie-albine prin coș și ies prin crăpatele coaste / râură nor ce se-ntinde-ndelung și-adunate pe vârful / pomului, ele ciorchine se prind pe-ndoitele ramuri.³¹

Nu puteam omite, la această succintă trecere în revistă a ipostazierilor mitologice luate de către bou/taur în diferite produse ale imaginarului, prezența și dimensiunea simbolică acordată acestui animal în heraldica românească. Dincolo de cunoscutele blazoane ale unor provincii (bourul de pe stema Moldovei³²) sau subdiviziuni administrative-teritoriale (taurul de pe stema cantonul elvețian Uri), avem atestate câteva prezențe ale bouului/taurului în bestiarul heraldic muntean³³ sau moldovean³⁴, uneori astfel de reprezentări

²⁹ Sunt foarte numeroase vasele care au pictate scene cu Minotaurul în prim-plan (*Theseu și Minotaurul în luptă* – vas tip *stamnos*, datat sec. V B.C., British Museum; *Athena, Theseu și Minotaurul* – vas tip *kylix*, datat sec. V B.C., Muzeul Național de Arheologie al Spaniei; *Theseu și Minotaurul* – vas de tip *kylix*, sec. V B.C., Muzeul Luvru etc.), **grupurile statuare** (pe lângă cunoscuta statuie a lui Jean-Etienne Ramey, *Theseu luptând cu Minotaurul*, datată 1826 și expusă în grădinile palatului Tuilleries, Paris, trebuie amintită aici recenta descoperire a unei statui înfățișând *Minotaurul*, descoperită într-o fântână din Plaka, cartierul select al Atenei, în apropiere de biserica Sf. Demetrios Katéphoris, statuie care pare a fi o copie antică după o statuie a lui Miron și păstrată la Muzeul Național de Arheologie din Atena; nr. 1664a), **mozaicurile** cu acest animal fabulos (*Labirintul Minotaurului*, mozaic greco-roman din villa de pe Via Cadolini, datat sec. I e.n., aflat în expunere la Muzeul Arheologic din Cremona; *Theseu și Minotaurul*, un splendid mozaic descoperit în Rhaetia, datat sec. II-III, aflat în colecția Bibliothek der Universität, Fribourg; *Theseu și Minotaurul*, mozaic descoperit la Pompei și expus la Muzeul Național de Arheologie din Napoli), **frescele** (embelmatică este fresca intitulată *Theseu și Minotaurul*, descoperită în casa lui M. Gavius Rufus din Pompei, datată sec. I e.n. și expusă la același Muzeu Național de Arheologie din Napoli) etc.

³⁰ Amintesc aici revista avant-gardei numită *Minotaure* publicată între 1933-1939 de Albert Skira, coperta primului număr fiind semnată de Pablo Picasso, alte numere având copertele semnate de Salvador Dali, Rene Magritte, Max Ernst, Diego Rivera etc.

³¹ Vergilius 2008, IV, 549-557. Pentru acest ritual al *Bugoniei* înfăptuit de către Aristaeus, vezi Habinek 1990.

³² Potrivit lui M. Eliade (1980, p. 147), „acest animal beneficia, la daci, de un deosebit prestigiu religios”, el făcând parte „dintr-un ansamblu mitico-ritual de origine meridională, cu adânci rădăcini în preistorie”, printr-o istorizare succesivă, această temă epică străveche (vânarea sacră a unui bou/zimbru) ducând la nașterea legendei culte despre vânarea unui bou sacru, descoperirea unui tărâm necunoscut și întemeierea Moldovei (Vezi la Brătianu 1980, p. 126-138; Cernovodeanu 1977, p. 82, 104).

apărând chiar și pe cahle³⁵.

Dosarul etnologic

După cum se poate observa din cele amintite supra, în ciuda vechimii și precarei cunoașteri a adevăratului rol jucat de către bou/taur în credințele popoarelor (pre)istorice, determinanții imaginarului din aceste epoci în care apare, ne obligă la o poziționare a sa în centrul sistemului de credințe și practici, funcția și importanța simbolică jucate de acest animal fiind evidente. Pornind de la aceste exemple, de la aceste ipostaze sacre ori ritualice în care apare animalul la nivelul mitologiei, pentru descoperirea implicațiilor primare luate în epicul fantast de basm, este obligatorie raportarea la fondul etnologic în care avem atestate terminologii specifice³⁶, antroponime³⁷, toponime³⁸, insecte care poartă numele acestui animal³⁹, sărbători, ritualuri și/sau credințe legate de bou/taur. Și care nu sunt deloc puține sau simple⁴⁰.

„Animal plăcut lui Dumnezeu”⁴¹, boul/taurul a fost animal sacru la multe populații agricole, apărând în numeroase rituri agrare, unde are funcții fecundatoare, apotropaice și augurale. Funcția sa de **daimon al fertilității** și simbol al gospodăriei țărănești este legată, inevitabil, de participarea acestui animal la nașterea lui Mesia, un asemenea ritual de magie agrară românească fiind sărbătoarea numită *Înstruțarea* (numită și *Ferecarea* sau *Împănarea*) *boului*⁴². Practicată îndeosebi în Transilvania, această datină agropastorală aparținând riturilor de fertilitate din preajma solstițiului de vară practică la Rusalii sau Sânzienne⁴³, presupune alegerea unui bou frumos care va fi împodobit cu covoare, panglici colorate, năframe, clopoței, flori de câmp etc., alaiul umblând prin cadrul satului; fetele ies

³³ Vezi, spre exemplu, taurul de pe armele boierilor Boicescu (Tiron 2012).

³⁴ Gorovei 2012, fig. 3-4; Iftimi 2012, fig. 7; 34 (bour).

³⁵ Batariuc, Haimovici 2003, fig. 9/3, 6.

³⁶ Vezi Bilavschi 2009, p. 45-47. O. Buhociu amintea alte câteva interesante terminologii specific-tradiționale – vârful/botul luntrii era numit *bour*, în alte cazuri *bour* fiind numit vârful tălpii de sanie (vezi Buhociu 1979, p. 165-167).

³⁷ *Bounegru; Boualb; Boureanu; Bourceanu; Bivolaru; Bivolan; Bivoleanu; Belivacă; Boaghen; Boar; Boaru; Boară; Boară; Boari; Boarăscu; Boarcăș; Tauru; Văcaru* etc.

³⁸ Sat Boureni, com. Afumați, jud. Dolj; sat Boureni, com. Moțca, jud. Iași; sat Boureni, com. Balș, jud. Iași ș.a.

³⁹ Vezi, spre exemplu, insecta numită *Bourel*, *boul-babei*, *boul* sau *taurul-lui-Dumnezeu* (*Oryctes nasicornis*) – Timuș 2009, p. 188.

⁴⁰ Pentru simbolistica și credințele legate de *bivol* (*Bubalus bubalus*), vezi Antonescu 2016, p. 67; *bou/taur* (*Bos taurus*) - *Ibidem*, p. 71-73; *bour* (*Bos primigenius*) - *Ibidem*, p. 73-75; *vacă* (*Bos taurus*) – *Ibidem*, p. 685-686.

⁴¹ Mușlea, Bârlea 1970, p. 280.

⁴² Badea-Țuțianu 1999; Ghinoiu 2013, p. 45-46; Mușlea 1972, p. 157-158; Taloș 2001, p. 24-25.

⁴³ Stoica et alii 1985, p. 80.

din curți și udă *boul înstruțat* și pe însoțitorii acestuia (care pot fi și ei mascați sau nu, cu hainele îmbrăcate pe dos, acoperiți cu flori și ramuri verzi etc.). În tot acest timp, însoțitorii boului înstruțat execută diferite dansuri. După periplul prin cadrul satului, boul astfel împodobit este dus la stăpânul său, unde întreg alaiul va participa la un ospăț ritualic⁴⁴. Un alt obicei interesant (și, foarte important, necalendaristic!) este amintit de M. Coman: „*răscucitul*”. Pentru păzirea vacii și sporirea manei laptelui, doi copii stau de-o parte și alta a unei vaci strigând, pe rând, „*Cucu*” și „*Răscucu*”, acestui schimb de replici fiindu-i atașate o serie de alte elemente rituale (coacerea unui colac; mulgerea „ceremonială”; amenințarea cu securea; îngroparea de obiecte vrăjite în staul; invocarea femeii care mulge)⁴⁵.

Forța fecundatoare a acestui animal, simbol al sexualității debordante, atestată după cum am văzut încă din paleolitic, este prezentă și la nivelul credințelor populare, semnificativă fiind, din această perspectivă, cea amintită de A. Gorovei: „*Fetele mari să nu calce în borăncăituri de taur, căcii vor umbla flăcăii după ele ca o tăuroaie*”⁴⁶, uneori o întâlnire cu un astfel de animal fiind considerată de rău augur⁴⁷.

Coarnele sau craniile de bovine erau folosite cu rol **magic-apotropaic**, fie pentru a apăra animalele domestice de fiare („de obicei de bou contra gadinilor”), pentru a opri bolile la vitele proprii (bolile amintite fiind *răsfug*, *armurariță*, *pesta bovină*, *ciuma vitelor*, *brâncă*, „*boala care le face să tremure, să cadă jos și să moară*”), contra deochiului la vite („ca să se depărteze *iazmele (șoimanele)* și duhurile rele”), pentru apărarea recoltelor (de mană, de piatră, de păsări etc.)⁴⁸. Uneori, un astfel de instrumentar magico-apotropaic (coarne și/sau căpățâni de bovideu), era văzut ca sediu temporar pentru „sufletele ce nu sunt primite în cea lume” (acestea stând în astfel de căpățâni de bovidee „până la a doua înviere”), și se pune la răspântii, nu doar pe parii gardurilor („capete de vită moartă de vreo boală se pun la răspântii, cu credință că cine se va atinge de ele să ia boala și să scape vitele celui ce le-a pus”), folosindu-se și contra farmecelor⁴⁹.

Tot caracter apotropaic avea și tragerea, cu o pereche de boi/tauri gemeni, a unei *brazde* în jurul satului, cu rolul de a apăra respectivul sat de epidemii și/sau duhurile rele: „*Când se înființa un sat, se trăgea o brazdă de plug în jurul lui; nimeni n-avea voie să-și pună casă afară din brazdă; plugul era tras de doi boi negri, cu credința că nimeni nu le*

⁴⁴ Întreg ritualul (dansurile mascaților, udatul cu apă, ospățul dat după revenirea boului la stăpânul său) atestă că avem de-a face cu un rit păgân de magie agrară în care actantul principal este boul, unul dintre puținele animale ale bestiarului în care Diavolul nu se poate metamorfoza (vezi la Butură 1992, p. 366-369)...

⁴⁵ Coman 1996, p. 31.

⁴⁶ Gorovei, Ciaușanu 2013, p. 339.

⁴⁷ Spre exemplu, în Suceava, întâlnirea cuiva cu un bivoli era considerată ca aducătoare de ghinion în cele întreprinse ulterior (Golopenția-Cristescu 2002, p. 126).

⁴⁸ Fochi 1976, p. 108-109. Legat tot de simbolistica atribuită de mentalitarul tradițional coarnelor de bou/taur, este de amintit o credință populară care sugera „*să te ferești de boul cu coarnele țapoșe, că acela are draci*” (Gorovei, Ciaușanu 2013, p. 42), o alta stipulând că este bine „*să înveți boii la plug numai marțea, joia sau vinerea, dar nu luna, miercurea ori sâmbăta, că-i înveți cu nărav*” (Ibidem).

⁴⁹ Ibidem, p. 109-110.

va putea cotropi pământul”⁵⁰. Deloc lipsit de importanță și plasat tot în zona manifestărilor ceremoniale cu caracter propițiatoriu, este obiceiul din Banat amintit de T. Herseni: aici, de Crăciun „se fac stele și o vacă din aluat, care se pun pe masa încărcată cu bucatele tradiționale”⁵¹, obicei consacrat legat de nașterea pruncului sfânt într-o iesle și/sau de credința că vitele pot vorbi cu grai uman în această noapte⁵².

În fine, rolul **augural** jucat de către bou/taur în anumite credințe populare⁵³, este foarte prezent la nivelul basmului fantastic românesc după cum voi arăta la momentul oportun, acest bou/taur năzdrăvan știind ce urmează să i se întâmple eroului și ce anume trebuie făcut.

Că acest animal era important pentru comunitățile tradiționale, ne-o relevă numeroasele zile de sărbătoare dedicate: *Stretenia* (2 februarie), *Sângiorzul* (23 aprilie), *Sântoaderii* (sâmbăta din prima săptămâna a postului Paștelui), *Filipii* (14-21 noiembrie), *Gădineții* (12-16 noiembrie), *Sf. Andrei* (30 noiembrie), *Ajunul* etc., pentru ferirea lor de atacurile animalelor, duhurilor rele, vrăjitoarelor și pentru a beneficia de putere magică, „vitele fiind trecute peste foc, hrănite cu fân ori boabe „fermecate”, legate cu fire roșii, descântate cu sare”⁵⁴. Numeroase sunt prezențele bouului/taurului și în colinde (vezi îndeobște colindele în care are rol sacrificator-întemeietor⁵⁵ și fertilizator – *Plugușorul*), cântece de alungare a secetei⁵⁶, în bocete⁵⁷, descântece⁵⁸ etc.

⁵⁰ Fochi 1976, p. 137. O altă interesantă mențiune privind rolul apotropaic al unei brazde trase de 2 boi gemeni avem la Evseev 1987, p. 151, la Taloș (2001, p. 22) menționându-se și alte aspecte conotat-magice: [...] *În vremea epidemiilor de ciumă, se înjugă 2 boi fătați sâmbăta de aceeași vacă. Tot într-o sâmbăta, ei trag o brazdă în jurul satului pentru a alunga demonul ciumei*. Pentru simbolistica acestei brazde sacre, vezi și Evseev 1998, p. 55.

⁵¹ Herseni 1977, p. 102.

⁵² M. Coman (1996, p. 31) opinează că acest obicei poate reprezenta „o <<refracție>> în ceremonial a vechilor mituri despre vitele susținătoare ale pământului și cerului, purtătoare ale soarelui care, obosit acum în preajma solstițiului de iarnă, este dus, spre mai departe, de animalele devotate”.

⁵³ Se zice că în sara de Sf Vasile boii vorbesc, și-i auzi numa dacă te culci în iesle, dar e primejdios de moarte. Se zice că unul s-a culcat și a auzit boii vorbind între ei: <<Hai, frate, să ne culcăm, că mâne avem să ducem pre stăpânul nostru la groapă.>>. Și așa a fost. (Gorovei, Cîlășanu 2013, p. 42). Un bou care mugește în timpul nunții sau în ajunul marilor sărbători prevestea moartea cuiva (Gorovei 1995, 244, 255, 270, 281)...

⁵⁴ Coman 1996, p. 30.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 33-35. Vezi și la Buhociu 1979, p. 141 și următ.

⁵⁶ *Coborât-a, coborât, / coborât-a bou sfânt, / la fântână-n țarină / apă-n gură și-a luat / și țarina-o-nrouat. / Creșteți grâne / până-n brâne / și secări / până-n subsori / și ovese / până-n mese*. (Coman 1996, p. 35).

⁵⁷ Cel abia mort este sfătuit „să nu-mi apuci / către mâna stângă / că-i calea nătângă, / cu bivoli arată / cu spini semănată / și-s tot mese strânse / cu făclii stinse. / Dar tu să-mi apuci / către mâna dreaptă / că-i calea curată, / cu boi albi arată, / cu grâu semănată / și-s tot mese întinse / cu făclii aprinse”.

⁵⁸ V. Adăscăliței (1987, p. 125), amintește de un descântec de *bubă* din Bihor, care vehiculează același ritual al tragerei brazdei sacre/magice în jurul satului, pentru a-l feri de ciumă...

Boul/taurul în basmul fantastic românesc

Toate aceste referințe despre rolul, credințele, importanța și simbolistica jucată de bou/taur la nivelul eposului tradițional, pot fi înmulțite cu ușurință, diversele surse citate făcând acest lucru cu prisosință. Dar, cum subiectul abordat în studiul de față este altul, trebuie să mă mărginesc la a creiona principalele direcții și pachete de semnificații atribuite acestui animal de către mentalitarul tradițional românesc. Totodată, trebuie să mărturisesc că, din multitudinea de surse, am ales referințele care subliniază, concretizează și/sau consacră atributele mitice avute cândva de acest animal. În structura lor de profunzime, majoritatea atestărilor și manifestărilor de basm fantastic românesc cu boul/taurul ca actant principal, vădesc acest caracter străvechi-mitic. Nu cred că este vorba propriu-zis de o „schemă originară”, în care creatorul anonim de basm a montat subiecte/decoruri concrete în care acest animal joacă un rol important. Mai degrabă, sistemul cultural tradițional a preluat și adaptat (după propriile-i nevoi de reprezentare, înțelegere și valorizare simbolică), vechi „istorii mitice” ale acestui animal, grefând sau consfințind unei structuri vechi, mitice, alte (noi) atribute consacratore.

Pentru basmul fantastic românesc, 3 sunt motivele majore în care pot fi împărțite tematic aceste basme cu boul/taurul element central, fiecare cu un conținut nou și o dimensiune simbolică specifică (recte, motivul *vacii negre*; motivul *boilor năzdrăvani*; *tauromahiile* eroului), acestora adăugându-le o a patra (*Varia*), unde am grupat motivele conexe sau complementare celor trei.

Car cu boi; foto: Gheorghe Petrilă

a) Motivul *vacii negre*

Definind însăși concepția de imaginar de la nivelul basmului fantastic românesc, în care *iraționalul* improbabil reactualizează *raționalul* prin intermediul *fabulosului*, al *fantasticului*, sunt destul de numeroase (13 la număr) situațiile în care avem atestat acest motiv al *vacii negre*. Marcat de dimensiunea simbolic-antropologică a unei activități casnice (torsul = determinarea destinului)⁵⁹, acest motiv aduce în prim-plan metamorfozarea unei ființe umane într-o vacă neagră (sau bălaie), de cele mai multe ori sub puterea unui blestem/pariu încheiat între copilul viitoarei vaci și cineva din cadrul comunității:

[...] S-a întâmplat să fie o clacă la o văruică. Fetele cele rele o pismuiau pentru vrednicia și cuminenția ei și se vorbiră în taină, să-i poarte sâmbetele. Făcură legământ ca până la miezul nopții să furșească toate caierele de lână, iar cine va rămâne pe urmă, aceleia să-i moară muma și să i se prefacă în vacă neagră. Pipilcuța știindu-se vrednică torcea, neluând în seamă nebuniile celorlalte. Fetele se întreceau care mai de care să-și termine caierele de lână și de mițe mai îndată. Dar nici Pipilcuța nu se lăsa, mai ales când știa că este pus preți pe capul mumei. Da zor și nu prididea cu lucrul fără a lua în seamă că celelalte fete aruncă lâna din caiere după ușe, pe subț pat și o pitulă unde pot. Pe când trăgea de zor cu gura din caier iar fusul i se învârtea ca un titirez, deodată văruicele ei aruncară fusele, furcile goale, iar Pipilcuța rămase încremenită văzându-se cea de pe urmă. Își luă fusul și furca și plecă plângând acasă. Când ajunsă în pragul casei strigă: - Mumă, deschide! - Muu!... muu!..., muu!... îi răspunse un glas din casă. Fata se spăimântă și nu-i veni să creadă, când auzi cum bate cu coarnele-n ușa. După ce se deschise ușa, ieși din casă o namilă de vacă neagră care mugea înfuriată dărâmând și spărgând tot ce-i ieșea în cale, până se duse la iele în grajdul vitelor.⁶⁰

În alte cazuri, o astfel de metamorfozare survine tot în urma unui pariu, mobilul fiind sărirea unei gropi, „nu tocmai largă, fără numai cât ai putea-o sări când ți-ai face vânt”; doar „un băiet mic n-o putut sări. Din pricina asta, mă-sa acasă s-o făcut vacă bălaie”⁶¹. Sunt și cazuri de basme în care nu se spune de ce anume mama cuiva se transformă într-o vacă neagră⁶², după cum avem și interesante fresce de cotidian în care metamorfozarea în vacă neagră are drept pretext anumite realități sociale. Spre exemplu, o babă, sătulă să tot ia bătaie de la bărbatul ei, „s-a rugat lui Dumnezeu s-o prefacă în vacă neagră”⁶³, ceea ce se

⁵⁹ De reamintit este aici caracterul specializat al fiecărei Moire: Clothos ține fusul vieții, Lachesis îl deapănă (vezi expresia „firul vieții”), Atropos îl taie...

⁶⁰ Sandu Timoc 1988, p. 107. Același motiv al metamorfozării mamei cuiva într-o vacă neagră ca urmare a neterminării la timp a torsului unui caier (sau mai multe) de lână, avem și la Hasdeu 2000, p. 245; Nijloveanu 1982, p. 257, 305; Stăncescu 2000, p. 223-224.

⁶¹ Vasiliu 2010, p. 79.

⁶² Crețu 2010, I, p. 367-368.

⁶³ *Ibidem*, II, p. 37.

și va întâmpla. Într-un basm al colecției P. Ugliș-Delapeșica (*Povestea lui Abrud*), o vacă neagră îi destăinuiește eroului înspăimântat de apariția ei, „că eu sunt mama ta bună și m-am prefăcut în formă de vacă și am venit să te scap de hăranca ta de măștihoale, că ea vrea să-ți mănce capu”⁶⁴.

La polul opus, vorbind despre fenomenologia corpului și credințele aferente ale mentalitarului tradițional, avem și unele basme în care mobilul metamorfozării mamei unui erou (sau eroine) într-o vacă neagră, pare că vine dintr-o lume a conștiinței pure, unde realitatea, chiar subiectivă fiind, vine să obiectiveze anumite (a se citi, inoportune) realități sociale. Abia bănuită în subteranele acestui basm citat supra⁶⁵, metempsihoza este prezentă și explicitată într-un alt basm (*Vacă neagră*, colecția C. Sandu Timoc), pentru raritatea și suculența hermeneutică acest pasaj meritând citat:

[...] La un rând de vreme, se abătu ciurma prin satul lor și-i luă viața mamei frumoasei fecioare. Dar cum mama o iubea mult pe fiica ei, **rugă pe stăpânul cerului să nu-i ducă sufletul laolaltă cu cei morți ci să-i îngăduie a se întrupa într-o vițică ce se născu la moartea acesteia**. Stăpânul cerului și al pământului chibzui că e dreaptă cererea sărmanei și-i îndeplini dorința. Vițica era neagră, dar frumoasă și zburdalnică ca un copil.⁶⁶

Dacă în aceste două cazuri amintite supra, introducerea metempsihozei de către creatorul anonim de basm poate fi pusă pe seama dublului *biologic/sufletesc* care îi leagă pe erou și mama acestuia (devenită/întrupată într-o vacă neagră pentru a-l ajuta pe erou să surmonteze dificultățile), în alte situații această metamorfozare se profilează ca o meritată/oportună pedeapsă pentru încălcarea unui sistem axiologico-moral tradițional. Supus apetențelor sexual-carnale (deci, coruptibil), corpul uman pare destinat căderii în păcat, canonul imaginat de mentalitarul colectiv/creatorul anonim de basm fiind unul pe măsură. Aici trebuie amintită situația din basmul *Crai-Vișan* (colecția O. Păun, S. Angelescu): o preoteasă va păcătui cu un diavol metamorfozat într-un flăcău frumos, deconspirarea acestui păcat ducând și la instituirea unui canon bizar:

[...] Și, ce mai dă colo, până colo, când să-ntoarce popa, dădu peste ei și rămase ca o stană dă piatră, fiindcă numai la asta nu s-aștepta. I se făcu negru-naintea ochilor și, cum era cu evanghelia-n mână, vru să le dea-n cap cu ea. Atunci ce să vezi? Dân flăcău țâșni o flacăra verde și pieri. Cerceii și salba se-nnegriră și priotesii-i pieri graiu. Popanțelese că nu e lucru curat, îngenunche și începu să se roage. Atunci i se arătă un

⁶⁴ Ugliș-Delapeșica 1968, p. 243.

⁶⁵ Basmul ne menționează la început că mama eroului murise de ceva vreme (*A fost odată, demult, demult, un moș și o babă. Și moșu avea un fecior, iar baba avea o fată, că erau adogați, cum se zice.*), sintagma folosită ulterior („eu sunt mama ta bună și m-am prefăcut în formă de vacă și am venit să te scap”) subliniind această dimensiune transcorporeală nouă pe care o ia cineva mort deja întru împlinirea unui deziderat...

⁶⁶ Sandu Timoc 1988, p. 112; sublinierea este a mea, C.C.

moșneag cu barba până la brâu, care-ncepu să-l mustre – Ce slujitor îmi ești, dacă nici pă prioteasă n-ai ferit-o dă diavol?! Amândoi ați păcătuit înaintea mea, amândoi să vă ispășiți păcatu. Uite și canunu. Ea să să facă vacă neagră, stearpă și rea; să te-alerge noo hotare / și să să balige noo care. Ca să-și spele păcatili, să aibă trei suflete. Tu s-o păzești, până ai să găsești un rândaș vrednic. Când vaca va naște fără bărbat un voinic, să fiți iertați! Și moșneagu se făcu nevăzut. Când popa se uită-n pat, prioteasa nicăieri. Auzi în grajd zbierând și, când se duse, dădu peste o vacă neagră, care să și repezi să-l ia-n coarne. Abia avu timp să-nchiză ușa și să fugă. Plânse popa, se tângui, dar ce era să mai facă?! Din ziua aceea, începu canunu.⁶⁷

b) Motivul *boilor năzdrăvani*

Un alt motiv des întâlnit la nivelul basmului fantastic românesc și în care rolul major, de cele mai multe ori chiar hotărâtor, îl are un bou/taur, este motivul *boilor năzdrăvani*. Avem în basmele fantastice românești, este drept mai rar, și câteva menționări ale unor boi „banali”, fără attribute magice sau puteri cosmice⁶⁸. Dar, copleșitoare ca număr și conotații simbolice, sunt cazurile în care astfel de bovidee sunt năzdrăvane (inițiate, cu puteri fizice deosebite, stăpânind tehnici de metamorfozare din bou/taur într-un alt animal sau în oameni etc.), fără ajutorul acestora eroul nereușind în încercările la care este supus.

Probatoriu, avem atestată obligativitatea de a mânca „doisprezece boi fripți” la o singură masă, zmeii putând face asta mereu și, ceva mai rar, doar eroii năzdrăvani⁶⁹. O altă probă o constituie încercarea de desconspirare a deghizării unei fete de împărat sub hainele și înfățișarea unui băiat, Moșu-balaurilor sfătuindu-l pe un zmeu să îl ducă pe acesta „în Târgul de aur și să-i arate boi de aur, plug de aur, cară de aur”⁷⁰.

Apoi, avem un număr semnificativ de cazuri în care eroul abia născut, este moșit și/sau botezat de către o divinitate canonică superioară (Dumnezeu/Iisus Christos și Sfântul Petru), pe lângă acest act al botezului eroul fiind dăruit de respectiva divinitate și cu „doi tauri frumoși și năzdrăvani”, care se puteau metamorfoza și în urși⁷¹, „o sabie și doi bivolași tineri”, care îl vor învia în mod repetat pe eroul ucis⁷², uneori fiind vorba despre o vacă⁷³ sau o vițică năzdrăvană⁷⁴, dăruită de o astfel de divinitate. Într-un basm al colecției Gr.

⁶⁷ Păun, Angelescu 1989, p. 104-105.

⁶⁸ Unii zmei au o „bourărie” de unde se aprovizionau pentru mesele lor (Marian 1986, p. 6); unii bivoli sunt folosiți pentru tracțiunea unui car cu lemne (*Ibidem*, p. 159); câteva bovidee banale vor fi mâncate de către un vultur năzdrăvan de pe tărâmul celălalt, pentru permisiunea de a-i mânca aceste vite eroul fiind ulterior bine răsplătit cu obiecte magice (Stăncescu 2000, p. 35-36) etc.

⁶⁹ Marian 1986, p. 9.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 123-124.

⁷¹ Crețu 2010, I, p. 218-219.

⁷² *Ibidem*, p. 248.

⁷³ *Ibidem*, p. 315.

⁷⁴ *Ibidem*, II, p. 337.

Car cu boi; foto: Gheorghe Petrila

Crețu (*Basmul cu Negru-Impărat*), o pereche de „junci tineri de tot” (și năzdrăvani) vor fi descoperiți de către erou „într-un fel de coșciug de aramă”⁷⁵, aceștia învățându-l pe erou ce trebuie să facă pentru a reuși în dezideratu-i. În alte câteva situații, un astfel de bou năzdrăvan are grijă de un copil rămas orfan de mamă, căruia mama vitregă îi făcea viața grea⁷⁶.

Totuși, cu adevărat importante și semnificative sunt situațiile în care astfel de boi/tauri năzdrăvani dezinhibă sfera imaginarului de basm fantastic prin acțiunile de-a dreptul magice la care participă sau recurg pentru a-l ajuta pe erou să izbândească. Fundamentând mitic

⁷⁵ *Ibidem*, p. 163.

⁷⁶ Boer et alii 1975, p. 193; Ugliš-Delapecica 1968, p. 209-212, 245 etc.

acțiuni improbabile, cu evidentă intenție simbolizantă, astfel de episoade ne relevă deschiderea către arhaic și deopotrivă către inovație, a mentalitarului tradițional-colectiv, în egală măsură generator și consumator și de basm fantastic. Mă refer aici îndeobște la situațiile în care un erou de basm trebuie să are anumite suprafețe de teren mineralier („ogoare de aramă”) într-un timp limită, prestabilit, în joc fiind fie viața sa (în caz de eșec), fie un consistent premiu (fiica împăratului și jumătate din împărăție⁷⁷). Suprafața acestor ogoare de aramă de arat este variabilă, de la „un ogor de aramă”⁷⁸ sau „un pogon dă pământ dă aramă”⁷⁹, la „6 ogoare de aramă”⁸⁰ ori „o pajiște de 300 de pogoane de aramă”⁸¹. Iar această probă magică nu poate fi îndeplinită de către erou decât cu ajutorul unor boi/tauri năzdrăvani, care au puteri extraordinare:

[..] El avea un bou, îl chema Mârgoș, bou bun. Băiatului îi zicea Făt-Frumos. Făt-Frumos, ce i-a spus lui Mârgoș, bou bun? Zăce: -Te duci la cutare popă, c-acolo e soțu meu. Cu ăla mă potrivesc eu. Pădurean, bou bun. Ce putere avea bou ăsta? Când dădea cu picioru-n pământ, să cutremura pământu trei zile. Și Mârgoș, bou bun când dădea cu picioru-n pământ, aducea soarili dă la apus, îl aducea iar la răsărit.⁸²

Ficțional, această putere extraordinară pe care o aveau boii eroului, se originează într-un „structuralism figurativ”, anume câștigarea/cumpărarea unui bou/taur similar ca putere cu cel avut de către erou, întru constituirea perechii cu care să ducă la capăt o astfel de sarcină magică precum ararea unui ogor de aramă. Și, deloc surprinzător, toate basmele în care avem atestat acest motiv al arării unui ogor de aramă cu o pereche de boi/tauri năzdrăvani, au un astfel de „preambul comercial” prin care să găsească și să cumpere un bou/taur similar celui deținut⁸³. Mai mult, în anumite cazuri avem de-a face și cu o supraîncărcare de sens, reușita finală depinzând de respectarea unei anumite indicații: din animalele fătate de vaca dăruită de divinitate copilului, trebuie neapărat păstrat primul vițel,

⁷⁷ [...] și dacă tu vei ara pe el și vei semăna și până dimineață să fie grâul copt și tot din acel grâu să-mi dai să mănânc pâine coaptă, atunci eu voi da fata după tine. (Crețu 2010, II, p. 339).

⁷⁸ *Ibidem*, p. 337-338.

⁷⁹ Păun, Angelescu 1989, p. 246-247.

⁸⁰ Crețu 2010, I, p. 299-300.

⁸¹ *Ibidem*, p. 316.

⁸² Păun, Angelescu 1989, p. 247.

⁸³ [...] A făcut el cum i-a spus moșneagul și a găsit cireada, iar boul cu coarnele de aur i-a spus: - Bine ai venit, stăpâne. Vaca pe care o cauți nu e numai mama noastră, ci și a altor cirezi. Vino după mine și io te duc pe la toate. Zicând așa a pornit boul înainte și băiatul după el, și după ce i-a arătat toate cirezile i-a spus că el mai are un frate, care are coarnele de argint, dar se află la un popă, foarte departe, și dacă vrea să-l cumpere, să se ducă la oborul de vite cu toate cirezile să le vândă, că va lua nouă trăgători de bani pe ele și cu banii ăștia va putea cumpăra boul popii. Auzind așa băiatul a luat cirezile și le-a dus la oborul de vite și le-a vândut pe nouă trăgători de bani, cu care s-a dus și a cumpărat boul cu coarnele de argint de la acel popă, apoi a luat și boul cu coarnele de aur și s-a întors cu ei acasă. (Crețu 2010, I, p. 315). Astfel de condiționări și tranzacții prin care se va cumpăra un alt bou/taur, silimar ca putere cu cel avut de erou, avem și la Crețu 2010, I, p. 299-300, 316; II, p. 337-338; Păun, Angelescu 1989, p. 246-247.

doar acesta fiind capabil să îndeplinească o atare sarcină magică:

[...] După ce Domnul i-a frânt turta, după obicei, i-a dăruit o vacă și i-a spus că vițelul cel dintâi să-l oprească și să-l crească, iar pe ceilalți poate să-i vândă, ori să-i oprească, cum o vrea.⁸⁴

În acest prolix ansamblu tradițional de elemente mitice atribuite bouului/taurului, trebuie amintită și puterea/capacitatea acestor animale năzdrăvane de a reînvia eroul omorât de cineva, la nivelul basmului fantastic românesc având atestate câteva situații interesante. În lanțul de semnificații simbolici ai acestui motiv al învierii eroului omorât de către cineva, inițierea și/sau capacitatea acestor boi/tauri de a readuce la viață o ființă careia i se ia viața, este explicit menționată încă din preambulul acestor basme. Ceea ce denotă, o dată în plus, calitatea transontologică a acestor bovidee, fie dăruite eroului de către o divinitate⁸⁵, fie descoperite de acesta într-un loc magic, protejat.⁸⁶ Dacă în unele cazuri nu se spune cum îl învie pe erou o astfel de pereche de boi/tauri năzdrăvani⁸⁷, avem și basme în care este descris „ritualul” reîntrupării magice a eroului omorât, emblematic fiind cel din basmul *Dan și bivolii ai albi*, colecția D. Stăncescu:

[...] Bivolii, năzdrăvani cum erau – că năzdrăvani erau – s-au dus glonț, taman la locul unde era Dan îngropat, și cum au ajuns, cum au început a săpa și cu coarnele și cu copitele, până scoaseră toate bucățelele; apoi le puseră bucățică lângă bucățică, suflară unu de-o parte și altu de alta, și-l dădură om la loc, cum îl făcuse mă-sa.⁸⁸

⁸⁴ Crețu 2010, I, p. 299.

⁸⁵ [...] Când a împlinit trei ani deplin, omul a luat copilul și s-a dus cu el la moșul Dumnezeu, care i-a dat copilului numele de Petrică și i-a dăruit o sabie și doi bivolași tineri. Luă el sabia și bivolașii și plecă acasă cu tată-său. Când ajunseră acasă, îi spuse lui tată-său să bage bivolii în grajd, fiindcă el pleacă în lume cu sabia dăruită de nașu-său, ca să se hrănească singur. Băiatul îi mai spuse lui tată-său că atunci când o băga de seamă că bivolașii se bat în capete să le dea drumul, căci asta înseamnă că el s-a prăpădit. (Crețu 2010, I, p. 248).

⁸⁶ La Hasdeu 2000, p. 222, acești „doi junci frumoși” (fuseseră, inițial, 2 porumbei) care îl vor învia pe erou, erau „îngerii lui”; la Vasiliu 2010, p. 178, acești boi năzdrăvani sunt descoperiți de către erou (*Manea Câmpului*) printr-un ritual într-o groapă cu o comoară, în alte basme fiind aduși, nu se știe de unde, 2 bivoli albi (Stăncescu 2000, p. 112), într-un alt basm al colecției D. Stăncescu (*Minea Viteazul*), pereche de boi năzdrăvani care îl vor ajuta și învia pe erou apărând din apa unui lac! (*Ibidem*, p. 249). La Nijloveanu 1982, p. 42, acești boi năzdrăvani ies „de su` stana dă piatră”.

⁸⁷ [...] Muma lui Căprean Făt-Frumos se uită la basmaua ce i-o lăsase și o văzu plină de sânge și cunoscă că fiu său e mort. Atunci ea se duse la junci și le zise: -Juncilor, juncilor, voi mâncați și vă veseliți dar stăpânu vostru e mort. Juncii, cum auzi ăst glas dureros al mamei lui Căprean, porniră și-l înviară. (Căci cum spuserăm, ăști junci erau îngerii lui). (Hasdeu 2000, p. 227).

⁸⁸ Stăncescu 2000, p. 114. Într-un basm din colecția I. Nijloveanu (*Stan, ficiorul lui Gorgan*), tatăl mort al eroului este „tras trei zâle și trei nopți pe nas și-a strâns pã ta-său și-a mai suflat trei zâle și trei nopți și l-a-nviat.”.

Această capacitate de *re-ființare* a eroului ucis pe care o dovedesc acești boi/tauri năzdrăvani, este potențată și de alte atribute magice deținute sau alocate de imaginarul tradițional-colectiv acestor animale. Dacă două fire de păr date eroului după învierea sa îi permit metamorfozarea „în ce va voi” el⁸⁹, într-un basm al colecției P. Ugliș-Delapecica (*Roian, boul năzdrăvan*), cu 3 fire de păr date de un bou năzdrăvan și rostind un descântec, eroul își va putea adormi sora vitregă, trimisă de mama ei spre a-l spiona pe erou⁹⁰. Într-o altă situație, aparent fără ieșire, o vacă năzdrăvană „să dă dă trei ori peste cap și s-a făcut o fată cu douășpe hăripi și-a zburat pînaltu ceriului” de unde va recupera pentru erou „lamba fermecată” pe care i-o furase nevasta adulterină și ibovnicul ei⁹¹.

c) *Tauromahiile eroului*

Fără a fi prea numeroase și probabil preluând sau perpetuând în tradiție mitizate sau istoricizate informații, am descoperit la nivelul basmului fantastic românesc două menționări ale tauromahiei. Din analizarea pasajelor unde apare menționată această luptă a eroului de basm fantastic cu un bovideu, două sunt ideile majore care trebuie subliniate:

1) Atmosfera de teroare instaurată de un asemenea bovideu sălbatic asupra locuitorilor, a fost contrapusă în discursul cultural (fantastic-narativ) al acestor basme, pe *agon*-ul athletic al eroului de basm care, prin înfrângerea acestei fiare bovidee, restaura însăși ordinea cosmică (a respectivei comunități).

2) Este evidentă și sugestivă investirea socială pe care mentalitarul colectiv sau creatorul anonim de basm o atașează eroului, ca o contrapartidă la pulsuniile instinctuale manifestate de acest bovideu sălbatic: eroul este puternic, modest, altruist, în timp ce animalul este sălbatic, instinctual, vindicativ.

Mai mult, subliniind parcă încărcătura simbolică din alte perioade (mitic-istorice), cele două atestări ale tauromahiei ne menționează ca oponent sălbatic al eroului două animale încadrate într-un sistem tradițional de semnificații determinate social-cultural, recte taurul (*versus* Minotaurul mitic), și zimbrul (*versus* vânătoarea rituală a animalului sacru). Ceea ce sugerează, dacă mai era nevoie!, trecerea în culturalitate a unor elemente mitic-istoricizate.

În basmul *Păunașul Codrului* (colecția I. Opreșan), pornind de la statusul fizic al eroului („mare, voinic, puternic dă muncă”, „botezat acolo la Fântâna Sânzienelor, ce zăce, avea putere dumnezeiască”), acestuia pur și simplu i se sugerează angrenarea într-o luptă

⁸⁹ [...] *Juncii îndată știură că stăpânul lor e mort și veniră la fața locului, umblară cât umblară și adunând cenușa cu suflarea lor vrăjită îl făcură om la loc, așa cum fusese înainte și-i mai deteră și două fire de păr; spunându-i că așezându-se pe ele se va preface în ce va voi.* (Crețu 2010, II, p. 165).

⁹⁰ [...] *Știind Roian de planul babii, chemă pe băiat la o parte și îi spuse așa: -Smulge trei fire de păr din coama mea și după ce fata a mâncat și să pune să se odihnească, aruncă peste ea aceste trei fire de păr și zi așa: „Lanț, perișorii mei, peste doi ochi!”.* (Ugliș-Delapecica 1968, p. 210).

⁹¹ Păun, Angelescu 1989, p. 85.

cu un bovideu sălbatic:

[...] El s-a ligănit la un fierar. L-ajuta la fierărie pe meșteru ăla. Ce zăce meșteru de colo? - Of! zăce, băiatule, băiatule, te văd că ești destul dă voinic și dă puternic. N-ar fi bine să-ți făurești un paloș, zăce, că, uite, o să vie zimbru, zăce, și-atâta ne fărâmă case, atâta ne fărâmă ș-atâta ne distruge copiii și ne răpește și ne face jale mare.⁹²

Dimpotrivă, în cealălaltă atestare a tauromahiei, eroului i se sugerează contrariul:

[...] Unde-l-aș putea întâlni? întreabă Măr. – Ba să te ferească Dumnezeu; și ce te-ar duce păcatele să-l întâlnești? – Aș vrea să-l omor! – Poate ți-ai urât zilele! – Ba aș vreau eu să-i iau zilele! – Lasă-te, dragul meu, de așa gânduri, căci cu acela nu se poate lupta nimeni, au cercat oamenii de la noi, s-au dus mulți, satul mai tot cu furcoale, cu topoare și cu coase, dar abia jumătate s-au întors vii, pe ceilalți i-a omorât.⁹³

Cât privește descrierea acestui bovideu sălbatic cu care va lupta eroul, în primul basm citat acesta nu este descris (zimbrul), sugerându-se că este periculos doar prin enumerarea pagubelor (materiale și de vieți omenești) pricinuite respectivei comunități. Dar, în compensație, avem o descriere amplă a acestui taur sălbatic cu care va lupta eroul din basmul *Măr și Păr* al colecției I. Pop-Reteganul, prin apropierea de anumite bovidee mitice (taurul ceresc Gugalanna cu care va lupta Ghilgameș – vezi supra, nota 13; Minotaurul), acest pasaj meritând citarea:

[...] – Apoi fii bună, mamă, și-mi spune despre taurul acela ce știi. Unde se ține? Când vine? Cum știți că vine? Mare e? și altele, din care aș putea cunoaște mai bine acel taur. – Lasă-l năpustului, zise bătrâna, să te ferească Dumnezeu să nu-l cunoști, ci să fii totdeauna ocolit de el. Dar dacă vrei să știi, iată-ți spun. E un taur mare, cu părul sur, aci se întrerupe bătrâna făcându-și cruce zicând: Doamne ferește-ne, precum zisei e cu părul sur, cu două coarne de câte o jumătate de stânjin de lungi și de largi și c-un ochi în frunte și cu dinții ca la porcii cei sălbatici, așa spun care l-a văzut mai de aproape. Se ține aci în pădurea de lângă sat și pe câmp; mai ales acum, când e iarbă verde pe câmp, mai mult e acolo decât în pădure. Apoi când e aci-l cunoaștem după zbierătura lui cea urâtă, prin care ne dă de știre, să nu mergem niciunul afară din sat, că apoi e capăt de acela care se duce.⁹⁴

Depășind sfera restricțiilor și a descrierilor discursive despre aceste bovidee sălbatice, chiar și fără a fi bine structurat narativ, semnificatul real al tauromahiilor este

⁹² Opreșan 2006, VI, p. 160.

⁹³ Pop-Reteganul 1986, p. 168.

⁹⁴ *Ibidem*.

lupta efectivă a eroului cu ele întru restabilirea ordinii cosmice perturbate. Dacă lupta cu zimbrul este oarecum expedită⁹⁵, cea cu taurul sălbatic este ceva mai amplu descrisă, creatorul basmului insistând pe câteva elemente auxiliare care facilitează și/sau justifică reușita finală a eroului⁹⁶.

d) Varia

În această ultimă categorie am grupat câteva ipostazieri ale prezenței și/sau rolului boului/taurului în viața eroului de basm, ipostazieri care sunt conexe celorlalte descrise supra (îndeosebi primelor două). De exemplu, sugerând o prezență divin-interioară și complementar motivului *vacii negre*, este holisticul situațiilor în care un erou se va naște dintr-o vacă înjurată de către cel care păștea vitele⁹⁷, ulterior acest erou fiind nășit și botezat (cu numele *Petru, fiul vacii*) de către tandemul divin Dumnezeu-Sfântul Petre. Este foarte important de subliniat această trans-corporalitate carnală, această insolită structurare și materializare a eroului uman venit din regnul animal (și tot timpul conotată mitic)⁹⁸. Căci,

⁹⁵ [...] *Da` băiatu fiind acolo la meșteru ăsta, zice: -Care zimbru? -Uite-l că vine val-vârtej, zăce, și-are să facă jale mare acuma. Iasă băiatu dăn curtea meșterului și pune mâna pe coarnele lui și i le-ndoaie și-i rupe gātu și-l pune la pământ. Ș-a scăpat lumea de zimbru ăla.* (Oprișan 2006, VI, p. 160).

⁹⁶ De exemplu, se stipulează în mod expres că, dimineața, după ce s-a sculat, eroul „s-a rugat lui Dumnezeu mai mult ca în alte dimineți”, „și-a săturat bine câinii”, prin aceste activități antamând cumva binele-de-întâmpat, lupta propriu-zisă cu taurul fiind una rapidă și trecută în subsidiarul adjutanților pe care îi are la dispoziție eroul: [...] *Mergând pe câmp, Măr nu văzu nimic, se-ntoarse deci către pădure și-atunci auzi o zbierătură puternică. El își strigă câinii: -Na, Florian! na, Cioban! na, Frunză-de-Măgheran să stați tot lângă mine. Nu trecu mult și iată că vine taurul cel cu un ochi în frunte. Ținea drept către el. Atunci el luă arcul, își îndreptă săgeata și-l nimeri tocmai în ochi, de-i scoasă ochiul. O zbierătură puternică dete taurul din pricina durerii, ce avea din pierderea ochiului; coarnele și le împlântă în pământ și scotea pământ ca și cu lopata. Atunci iar strigă Măr: -Na, Florian! na, Cioban! na, Frunză-de-Măgheran, pe el, căci și eu vin! Și-l prinseră câinii și-l spintecară, iar când ajunse Măr acolo nu mai trebuia nimica, decât să-l lase în grija cânilor, căci și-a fost scos limba. Lăsa câinii să se sature și se întoarse apoi în sat.* (Pop-Reteganul 1986, p. 168-169).

⁹⁷ [...] *Un păstor de vite văzând că o vacă tot ieșea din cireadă, o înjură cu o expresiune pre care și păstorii noștri de astăzi o întrebuințează adesea. Din acea înjurătură vaca rămase grea și după nouă luni născu un copil. Ea îl nutrea cu lapte din ugerul său, iară copilul creștea într-o jumătate de an cât într-unul și într-unul creștea cât în trei. Acest copil în șase ani se făcuse cât un june de optsprezece ani.* (Hasdeu 2000, p. 228). Aceeași situație o avem și într-un basm al colecției I. Oprișan (*Fiul vacii*), cu amendamentul că aici păstorul este atenționat dintr-un început și în mod explicit de către proprietar asupra situației: [...] *Acuma, ce-i spune preotul? -Măi băiatule, tu fii atent, zice, dacă te duci cu ea la pășune să nu-i spui nimica vorbe murdare că, zice, vaca rămâne gravidă.* (Oprișan 2005, III, p. 113).

⁹⁸ O astfel de transcorporalitate venind dinspre animalier înspre uman precum cea amintită aici nu este singulară: într-un studiu recent apărut (Cioancă 2017b), vorbeam și despre nașterile miraculoase ale unor eroi, un exemplu elocvent fiind nașterea unui erou după ce mama sa, fecioară, vede din întâmplare, într-o pădure, acuplarea dintre un căprior și o căprioară (vezi basmul *Căprean Făt-Frumos* la Hasdeu 2000, p. 201), ori explicitele relații sexuale interregn (urs-fecioară; ursoaică-om) care au ca rezultat produși viabili biologic, mereu doar băieți! (vezi Cioancă 2017c, îndeosebi p. 434-438).

pornind de la similitudinea perioadei de gestație (situată între 270-300 de zile la vacă, cu media la 285 de zile *versus* cele 9 luni de viață intrauterină ale fătului uman), imaginarul tradițional-colectiv a „experimentat” un melanj biologic uman-animalier, o astfel de *preexistență* și o (scurtă) *existență* venită din animalier fiind încărcată simbolic cu puteri fizice peste media umană (unui asemenea erou spunându-i-se că „ai puterea cumpăna pământului”⁹⁹), probele la care este supus spre verificarea acestei puteri fiind sugestive¹⁰⁰.

Apoi, este de subliniat un alt motiv de sorginte mitică, recte hrănirea magică a eroului prigonit sau minimalizat familial (de mama vitregă) dintr-un „corn al abundenței”. Cele câteva situații de basm în care apare acest motiv al boului/taurului care posedă și/sau îi dăruiește eroului un „corn al abundenței”¹⁰¹, deplasează acest motiv al gândirii tradiționale în zona miticului¹⁰². Cornul, cel mai adesea stâng, doar în două cazuri din cele amintite fiind vorba despre cel drept¹⁰³, conținea o „masă încărcată cu tot feliul de mâncări”¹⁰⁴, „mâncăruri, jucării; ce nu văzuseră el și ce nu pofțiseră băiatu găsi acolo”¹⁰⁵, care îl ajutau pe eroul-copil să reziste tenacei subnutririi aplicate de mama vitregă¹⁰⁶; pentru deconspirarea *vs.* păstrarea acestui secret se vor întreprinde acțiuni magice, fiind folosite 3 fire de păr ale acestui bou năzdrăvan și un descântec (vezi supra, nota 88). În alte basme, după moartea acestui animal și o preinițiere a eroului rămas orfan, un astfel de „corn al abundenței” îi va permite eroului transcenderea statusului social, conținutul unui astfel de corn fiind magic și condiționat de păstrarea unei interdicții¹⁰⁷:

⁹⁹ Opreșan 20005, III, p. 113.

¹⁰⁰ Înainte de pleca „în lume”, eroul-copil născut de o vacă înjurată de către un păstor trebuie să smulgă un copac imens din rădăcini și să-l pună „cu vârful în locul rădăcinii” (Hasdeu 2000, p. 229)...

¹⁰¹ Boer et alii 1975, p. 193-194; Nișcov 1979, p. 224-225; Robea 1986, 492-493; Ugliș-Delapeșica 1968, p. 210-212, 245 etc.

¹⁰² Vezi lupta lui Herakles cu zeul și râul Achelous pentru mâna Deianirei, fiica lui Oeneus: metamorfozat în taur, Achelous, fiul lui Oceanos și al lui Thetys, pierde în lupta cu eroul grec un corn, mai târziu acesta fiind transformat de naiade în *cornul abundenței*; apoi, este de amintit mitul hrănirii lui Zeus de capra Amalthea, unde *cornucopia* este și ea prezentă etc. Importanța acestui *Corn al Abundenței* este reliefată, dincolo de folosirea sintagmei pentru a denumi o zonă fertilă și inovatoare civilizațional (Mesopotamia) de folosirea acestui simbol al belșugului pe stema Columbiei (adoptată la 9 mai 1834), pe *escudo de armas* – Peru, pe stema orașelor Copiapó (Chile), Huntingdonshire (districtul Cambridgeshire, Anglia). Kharkov (Ucraina, stemă adoptată în 1781), pe marele Sigiliu al statului Carolina de Nord (USA, adoptată în 1778), cu inevitabile ecouri și în zona artelor plastice (celebru este tabloul pictat de P. Rubens în jurul anului 1630, aflat actualment la Muzeul Național de Artă Vest-Europeană din Tokyo unde este redată zeița Abundantia cu cornul aferent) etc.

¹⁰³ Nișcov 1979, 225; Ugliș-Delapeșica 1968, p. 210.

¹⁰⁴ Boer et alii 1975, p. 193.

¹⁰⁵ Nișcov 1979, 225.

¹⁰⁶ [...] Când trimetea baba copiii la pășune cu roian – că așa îl botezară pe vițel – baba pune fetei merinde bună: plăcintă și pui fript iar băiatului, numai coji uscate de mălai. (Ugliș-Delapeșica 1968, p. 209-210).

¹⁰⁷ [...] Așadară, ceasul au sosit să ne despărțim unul de altul, dar tu ia coarnele mele amândouă cu tine, în cornul stâng afli tot ce-ți trebuie, cât ce te uiți în el, și se face înaintea-ți tot ce-ți pofteste inima, dar în cornul drept să nu te uiți până nu vei ajunge la vârsta de însurat, că de te vei uita, va fi rău de tine (Boer

[...] Și ispita nu i-au dat pace, până nu s-au hotărât să se uite și în cornul cel drept, să vadă ce-i în el. Cât ce s-au uitat, deodată, ca cum ar fi improșcat, deodată au izbucnit afară din el ciurzi de boi, ciurzi de vaci, turme de oi, de capre, turme de porci și stăvi de cai, și toate să-mprăștiară de umplură toate hotarale.¹⁰⁸

Cu trimitere la unele situații mitice (motivul Sfinxului), de coarnele unor boi/tauri năzdrăvani sunt legate anumite ghicitori adresate celorlalți de către stăpânul boilo/taurilor morți: în *Basmul cu boul cu coarnele de aur* (colecția Gr. Crețu), din coarnele perechii de boi/tauri năzdrăvani care mor și sunt puse de erou în pământ, la poartă vor crește „doi plopî foarte frumoși”, iar din cele ale boului cu coarnele de argint, sădite în grădină la sugestia acestui bovideu, vor „ieși doi meri foarte frumoși”. Eroul va face prinsoare cu niște boieri că „nu vor ghici din ce au crescut plopîi și merii”, câștigându-le acestora averile; un boier va complota cu soția eroului, va afla răspunsul la ghicitoare și-i va lua acestuia tot avutul. Eroul, trădat de soție și rămas sărac, va pleca în lume și îl va întâlni pe Dumnezeu deghizat într-un moș, care îl va sfătui să se întoarcă acasă și să facă o altă prinsoare cu boierul cel șiret – anume „că a doua zi soarele va răsări de la apus, căci moșul a să-l facă el să răsară de acolo”. Ceea ce se va întâmpla¹⁰⁹. Mai mult, pentru a remedia răul făcut stăpânului lor, aceștia vor acționa conform unor norme morale:

[...] Pe urmă el s-a gândit la cei doi boi ai lui și casele în care ședea nevasta lui s-au scufundat cu ea cu tot și în locul lor s-au ridicat altele și mai frumoase, și el era cât se poate de mulțumit. Boii au început să mugească și să-i întrebe pe frații lor de pe țărâmul celălalt dacă nu se găsește pe acolo o fată harnică și frumoasă și cuminte pentru stăpânul lor, fiindcă pe țărâmul unde trăiește el sunt oameni spurcați și ticăloși. Ei au găsit și i-au adus stăpânului lor o fată frumoasă, și harnică și cuminte, și s-a înșurat cu ea, au avut mulți copii și trăiesc în fericire până în ziua de astăzi.¹¹⁰

Nu doar valorile clasice ale mitologiei au ecouri la nivelul basmului fantastic românesc cu bovidee năzdrăvane, având și menționări ale unor semnificații de etos popular. Uneori, un erou de basm poartă nume conotat bovin, atribuit unui personaj fantast (*Bivolon*, „băiat dă zmeu”¹¹¹). Un strigoi metamorfozat într-un „flăcăiandru nalt și subțirel și frumos ca un bujor”, care îi făcea curte unei fete la o șezătoare, are picioare de bou, „înfiorând-o et alii 1975, p. 195-196).

¹⁰⁸ Boer et alii 1975, p. 196. Aceeași încălcare a interdicției de a se uita în cornul drept, cu revărsarea aceleași bogății de animale, avem la Crețu 2010, I, p. 368; Pop-Reteganul 1986, p. 109; alteori, anumite rămășițe osteologice de la un bovideu năzdrăvan (corn sau coadă) aducând o revărsare de bogății minerale (aur, diamante, rubine: Sandu Timoc 1988, p. 110-111), ori intermediind îndeplinirea unor sarcini magice dificile (*Ibidem*, p. 113-114).

¹⁰⁹ Crețu 2010, I, p. 317-318.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 318.

¹¹¹ Oprișan 2005, I, p. 289.

din creștet până-n tălpi” pe amoreza lui¹¹². Apoi, avem atestat (până la începutul secolului al XX-lea, în satele din sudul județului Argeș), obiceiul numit *Boura*, un ceremonial nupțial de împerechere, derulat pe durata a 3 zile (ajunul Bobotezei, Boboteaza și Sf. Ion)¹¹³. În fine, subordonat sistemului cultural tradițional, avem și o formulă de încheiere a unui basm prin care se subliniază caracterul imaginativ al respectivei povestiri¹¹⁴ etc.

Concluzii

Nu știu în ce măsură importanța și dimensiunea eminamente religioasă pe care a jucat-o acest animal al bestiarului la nivelul preistoriei¹¹⁵, mai sunt prezente și în produsele imaginarului tradițional românesc (recte, basmele fantastice). Valențele religioase (sau, măcar sacramentale) ale boului/taurului, din alte epoci istorice, sunt încă decelabile în epicul de basm fantastic, chiar dacă în alte forme de prezentare și cu alte valori(zări). [Și, de fapt, pentru analiza hermeneutică a imaginarului de basm românesc în care avem prezențe ale acestui animal, contează doar ansamblul de imagini și imaginarii sub care, după atâta timp, mai poate fi decelată sau bănuită greutatea ontologică de altădată.]. Considerațiile mitologice despre boul/taurul care înfruntă de unul singur potopul¹¹⁶, despre obiectele conotate sacramental și legate de cultul taurului, indiferent că este vorba de taurolatrii, tauroforii sau taurobolii¹¹⁷, despre simbolismul meteorologic, astral și chtonic atribuit acestor divinități taurocefale, sunt multe și amplu dezbătute¹¹⁸, motiv pentru care nu voi relua acum și aici problematica generală.

După cum nu știu dacă unele afirmații ale unor specialiști, sunt acoperite de adevăruri istorice¹¹⁹. Sau, în ce măsură pot fi apropiate simbolisticile „de atribuit” prezenței și importanței acestui animal în ritualuri diferite, practicate în epoci diferite¹²⁰. Dar, la modul

¹¹² Hasdeu 2000, p. 47 (De altfel, basmul chiar se intitulează *Strigoiul cu picioare de bou!*).

¹¹³ Pentru descrierea acestui obicei, vezi Taloș 2001, p. 25.

¹¹⁴ [...] *De bucurie mare, împăratul făcu nuntă mare și sărbătorile și petrecerile ținură un an de zile. Mă aleasei și eu cu jumătate de bou, din care am mâncat până mai alaltăieri.* (Crețu 2010, I, p. 247).

¹¹⁵ A se vedea Chirica, Văleanu 2008, p. 7 și urmât.

¹¹⁶ Taloș 2001, p. 21-22.

¹¹⁷ Pentru fiecare ipostază sacramentală, o descriere succintă și câteva exemple ne sunt prezentate la Vulcănescu 1987, p. 504-507.

¹¹⁸ A se vedea Chirica, Văleanu 2008, p. 123 și urmât., cu trimitere la cele mai importante dezbateri științifice dedicate subiectului.

¹¹⁹ Spre exemplu, fără o acoperire documentară certă, îmi pare cel puțin hazardată descrierea unui ritual de „frângere a puterii” precum cel oferit de R. Vulcănescu (1987, p. 505): [...] *Când regele dac deposea de putere militară pe un tarabos, rupea rythonul în două și-l azvârlea la pământ. Ruperea semnifica frângerea puterii, iar azvârlirea la pământ a resturilor de rython condamnarea la moarte.*

¹²⁰ A se compara, spre exemplu, brazda sacră trasă de „*Bădica Troian cu plugul lui cel mare și cu oamenii lui cei urieși*” (Fochi 1976, p. 236), cu cea trasă simbolic de primul gospodar ieșit la arat, ori cea de la *Plugușor* de către purtătorul plugului (Fochi 1976, p. 230-232). Interesante perspective asupra importanței și rolului jucat de către bour/boul sălbatic în economia și cultura spirituală a populațiilor

general, considerațiile despre valoarea simbolică alocabilă acestui animal al bestiarului, sunt convergente.

Ca atare, această observare, panoramare și analizare sinoptică, coroborată cu o investigare a importanței și rolului jucat de către bou/taur la nivelul basmului fantastic românesc (investigație care, dată fiind dimensiunea mitică a acestui animal merită o cercetare mult mai amplă decât cea de față), se constituie într-un travaliu epistemologic de descriere a ipostazelor în care apare acest bovideu, multe alte aspecte scăpând analizei primare (Spre exemplu, interpretarea ezoterică dată prezenței „bourului solar” de către unii hermeneuți¹²¹). Iar succintele concluzii expuse aici, nu fac decât să nuanțeze sau să sintetizeze aserțiunile din cadrul descrierilor propriu-zise.

S-a spus că „toate ambivalențele, toate ambiguitățile se regăsesc în simbolistica taurului”¹²², de la taurul care „sugerează ideea de putere și de pornire irezistibilă”, la boul ca „simbol al bunătații, calmului, forței liniștite”¹²³. Dirijând sau rezolvând (de cele mai multe ori) conflictul epic, stabilind sau (re)modelând statutul ontologic al eroului, dând valoare metaforică sau simbolică vieții acestuia, bou/taurul din basmul fantastic românesc se situează aproape de matricea mitologică în care a fost plasat, reprezentat și valorizat acest animal al bestiarului.

Realitate culturală profund socializa(n)tă, preocupată efectiv (sau preponderant) de propria-i memorie afectivă, prin caracterul social-cultural (poate chiar existențial-istoric), imprimat prezenței acestui animal al bestiarului în epicul fantast de basm, mentalitatea tradițională a simțit nevoia să reactualizeze miturile clasice în care apare taurul/boul. Practic, realitățile etnofolclorice ale basmelor amintite de-a lungul acestui studiu, nu fac altceva decât să traducă, *in actu*, (vechile) realități mitice în care apare acest animal. Iar restituirea accepțiunilor mitice ale acestuia, în forma imaginată de mentalitarul tradițional românesc (motivul *vacii negre*; motivul *boilor năzdrăvani*; *tauromahiile* eroului de basm fantastic românesc), vorbesc, fără doar și poate, despre reactualizarea hermeneutică a vechilor mituri: chiar dacă pe alocuri pare că a pierdut din condiția sa primar-inițiativă, prezența taurului/boului la nivelul basmului fantastic românesc vădește încă ceva din memoria unui ansamblu, mult mai vechi și mai coerent, de realități culturale cu acest animal ca pandant¹²⁴.

Este drept, în cele mai multe cazuri, subiectul mitic (cu un erou specific, denominat), dispare sau se diluează foarte mult, spre a face loc impersonalului colectiv (în care eroul de basm are nume generic, acțiunile sale fiind „fără ecou” în rândul altor eroi de basm)¹²⁵. Dar,

preistorice de pe teritoriul României, avem la Bodó 2008.

¹²¹ Vezi Lovinescu 1993, p. 186-202.

¹²² Chevalier, Gheerbrant 2009, p. 924.

¹²³ *Ibidem*, p. 921, 925.

¹²⁴ Aici aş reaminti legenda istorică a vânătorii rituale a bourului, cea care a dus la descoperirea unui ținut necunoscut și întemeierea unui nou stat, Moldova; acesteia, basmul fantastic românesc i-a contrapus, pe lângă evidentul nimb al sacralității (= boi năzdrăvani, dăruiri eroului de o importantă divinitate canonică, cu puteri magice, cu pre-știința lucrurilor „de întâmplat” etc.), „vânătorile rituale” ale unui erou de basm (vezi supra, *Tauromahiile eroului*), chiar dacă „ecoul” istoric al unui asemenea act lipsește...

¹²⁵ De exemplu, provizoratul unei (necesare) jertfe precum transformarea mamei eroului într-o vacă

la fel de adevărat este și faptul că, fără a fi doar un *mimesis* oarecare, aceste noi realități socio-culturale, cele mai multe reiterând modele mitice, încă comportă și/sau manifestă ceva din „gradul de realitate” al mitului. Avem prezențe și intervenții divine (în favoarea eroului profan); avem motive care suplimentează autenticul sau dau veridicitate imaginarului (motivul *vacii negre*; motivul *boilor năzdrăvani*); avem situații care angrenează holistul (= întregul) prin particularizarea sferei afective (vezi situațiile grupate de mine la punctul d) *Varia*).

Remanierea aceasta, prin care vechi mituri sunt reinterpretate formal, fără atingerea substanței, formei și conținutului, nu constituie, cred eu, o demitificare, ci o remitezare, mai aproape de nevoile proprii de reprezentare, înțelegere și valorizare ale noului mentalitar colectiv în care apar și se manifestă cultural. Vezi, în acest sens, ● normarea „pachetului de semnificații” și afecte readuse în prim-plan de creatorul anonim de basm; ● reactualizarea vechilor ritualuri/ceremonii de consacrare din Creta minoică (corida/saltul peste taur *versus* luarea între coarne a unor eroi de basm de către unii tauri năzdrăvani și fugirea într-o lume minerală, spre transcenderea condiției social-materiale de dinainte¹²⁶; taurii/boii (năzdrăvani) sunt fie dăruiti eroului de către divinitate la nașterea/botezarea acestuia, fie descoperiți de acesta într-un spațiu neancorat în materialul lumii eroului; cu ajutorul lor eroul îndeplinește munci magice, unele cu conotații cosmice - răsărirea soarelui de la apus – vezi supra, nota 108); ● prezența și valoarea simbolică originară a unui obiect magic precum „cornul abundenței”, dăruit eroului de către un taur/bou năzdrăvan la moartea acestuia.

De asemenea, importante de reliefat sunt complementaritatea și realitatea consacratoare jucată, la nivelul epicului fantast de basm, de către acest animal al bestiariului. Dincolo de personificarea forțelor manifeste ale naturii¹²⁷, probabil un relict al vechii ipostaze preistorice de „zeu suprem” sau măcar acolit al uneia (care, în basm, poate opri

neagră, nu suspendă câtuși de puțin raporturile cu lumea invizibilă, de tip magic, dimpotrivă, o accentuează; doar că, fără această metamorfozare a mamei eroului într-o vacă neagră, reușita finală a eroului este de pus sub semnul întrebării.

¹²⁶ Inițiat de către boul năzdrăvan ce trebuie să facă spre a scăpa, un erou de basm va îndeplini întocmai cele cerute de către acest bou năzdrăvan, din acest moment traiectul banal-uman al eroului, devenind unul fantastic: [...] *A doua zi, când veni ră măcelarii, băiatu moșului începu a plânge. Văzându-l ei că plânge, îl întrebară: -Pentru ce plângi, feciorașule? -D-apoi cu să nu plâng, că io l-am crescut, io l-am țăsălat, io l-am pășunat și io l-am adăpat, iar acuma v-aș ruga să mă lăsați întâi pe mine să-i dau în cap. - Bine, dragul nostru - răspunserră măcelarii - vino și ia barda asta și lovește-l tu întâi. Feciorașul moșului luă barda și când vru să deie cu ea în capul lui Roian, acesta îl luă în coarne și într-o clipă alergă ca o nălucă, ieși pe poartă și lăsă în urma lui un nor de praf, așa alerga de repede. Până ce alergară măcelarii până la poartă, Roian nu se mai vedea, parcă-l înghițise pământul.* (Ugliș-Delapecica 1968, p. 212-213). Pentru detalierea acestui motiv al luării în coarne a eroului/eroinei (motivul *Europa*), vezi Coman 2009, p. 83-97.

¹²⁷ Un astfel de bou/taur ca ipostază a ansamblului forțelor manifeste ale Naturii, zboară cu eroul prin „vânăția cerului, ajungând în altă lume” (Ugliș-Delapecica 1968, p. 248), o lume eminentemente minerală (de fier, oțel, argint și aur), manifestă pre-cunoașterea unor lucruri „de întâmplat”, uneori „corespondând” (prin mugete) cu omologi dintr-o altă lume, subpământeană, fără „oameni spurcați și ticăloși” (Crețu 2010, I, p. 317-318) întru (re)stabilirea unui echilibru socio-emoțional pentru eroul ocrotit etc.

soarele în loc sau, dimpotrivă, demantelează normalul întru reușita eroului pe care îl favorizează – precum în cazul deja amintit supra, nota 108), boul/taurul din basmul fantastic românesc este și o emblemă a regalității. Eroul sărac al basmelor amintite de-a lungul acestui studiu, prin intermediul unui astfel de animal năzdrăvan/inițiat, își va transcende nu doar condiția sa materială, pauperă la început, ci, și mai important, va accede în zona de confort a celei mai importante stări sociale, regalitatea¹²⁸.

Ceea ce ilustrează, o dată în plus și dacă mai era nevoie, forța de imaginare a mentalitarului tradițional care, pornind de la (mitice) credințe și referințe colective despre bou/taur, a dat acestora și acestuia, la nivelul basmului fantastic românesc, o aură particulară, autentică și credibilă.

¹²⁸ În majoritatea cazurilor în care apar și își manifestă puterile magice, acești boi/tauri năzdrăvani îl vor ajuta pe erou să devină el însuși împărat (sau boier), în locul socrului său ori al celui local, care îl nedreptățește în mod repetat pe erou: Crețu 2010, I, p. 219-220, 251-252, 317-318; II, p. 339-340; Păun, Angelescu 1989, p. 89-90, 248-249; Stăncescu 2000, p. 128, 250; Ugliș-Delapecica 1968, p. 258-259 etc.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Vasile Adăscăliței**, *Istoria unui obicei – Plugușorul*, Iași, Editura Junimea, 1987.
- Romulus Antonescu**, *Dicționar de simboluri și credințe tradiționale românești*, București, cimec.ro, 2016 (Ediție digitală).
- Adriana Badea-Țuțuianu**, „Împănatul bouului” în comuna Mintiul Gherlii (jud. Cluj), în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, 1999, p. 469-481.
- Georges Bataille**, *The Cradle of Humanity: Prehistoric Art and Culture*, New York, New York Zone Books, 2005.
- Paraschiva Victoria Batariuc, Sergiu Haimovici, Bogdan Niculică**, *Plastica zoomorfă cucuteniană de la Mihoveni-Cahla Morii*, în *Arheologia Moldovei*, XXIII-XXIV, 2000-2001, p. 259-271.
- Paraschiva Victoria Batariuc, Sergiu Haimovici**, *Elemente animaliere pe cahle descoperite în Moldova*, în *Arheologia Moldovei*, XXVI, 2003, p. 145-178.
- Roger Beck**, *Ritual, Myth, Doctrine, and Initiation in the Mysteries of Mithras: New Evidence from a Cult Vessel*, în *The Journal of Roman Studies*, 90, 2000, p. 145-147.
- George A. Bilavski**, *Terminologia românească referitoare la practicile agricole și pastorale tradiționale*, în *Buletinul Științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie naturală a Moldovei* (Chișinău), vol. 11 (24), SN, 2009, p. 35-64.
- Demetriu Boer, Mircea Vasile Stănescu Arădanul, Ștefan Cacoveanu**, *Povești din Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1975.
- Cristina Bodó**, *Observations regarding the wild boar from Luncani (district of Cluj)*, în vol. *Dacian Studies. Contributions for La Tène period researches (In memoriam dr. Mircea Rusu)*, (Edited by H. Pop), Cluj-Napoca, Editura Mega, 2008, p. 91-100.
- Gheorghe I. Brătianu**, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, Editura Eminescu, 1980.

Octavian Buhociu, *Folclorul de iarnă, ziorile și poezia păstorească*, București, Editura Minerva, 1979.

Valer Butură, *Cultura spirituală românească*, București, Editura Minerva, 1992.

Jacques Cauvin, *Naissance des divinités. Naissance de l'agriculture. Le Révolution des symboles au Néolithique*, Paris, CNRS éditions, 1997.

Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977.

Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri, mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere* (Traducere de Micaela Slăvescu, L. Zoicaș – coord.), Iași, Editura Polirom, 2009.

Vasile Chirica, *Opinions concernant l'art et les religions paléolithiques sur la base d'une grande découverte*, în *Arheologia Moldovei*, XXIX, 2006, p. 185-192.

Vasile Chirica, Mădălin-Cornel Văleanu, *Umanizarea taurului celest: mărturii ale spiritualității comunităților cucuteniene de la Ruginoasa-Iași*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2008.

Costel Cioancă, *Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc. (I) Ursul*, în *Arhivele Olteniei*, SN, 30, 2016, p. 298-316.

Costel Cioancă, *Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc. (III) Șarpele* (partea I-a), în *Arhivele Olteniei*, SN, 31, 2017, p. 313-326.

Costel Cioancă, *Poetica reveriei: procreerea și nașterea miraculoasă a eroului din basmul fantastic românesc*, în *Acta Musei Caransebesiensis-Tibiscvm*, SN, 6, 2016, p. 275-290.

Costel Cioancă, *Simboluri ale intimității din basmul fantastic românesc. (II) Sexualitatea eroului*, în *Terra Sebsv. Acta Mvsei Sabesiensis*, 9, 2017, p. 417-446.

Costel Cioancă, *Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc. (IV) Lupul*, în *Analele Buzăului*, 9, 2018, p. 195-223.

Costel Cioancă, *Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc. (III) Șarpele* (partea II-a), în *Arhivele Olteniei*, SN, 32, 2018 (în curs de apariție).

- Costel Cioancă**, *Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc.(II) Cerbul*, în *Terra Sebus. Acta Mvsei Sabesiensis*, 10, 2018 (în curs de apariție).
- Manfred Clauss**, *The Roman Cult of Mythras. The God and His Mysteries* (Translated by Richard Gordon), New York, Routledge, 2000.
- Mihai Coman**, *Bestiarul mitologic românesc*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996.
- Mihai Coman**, *Studii de mitologie*, București, Editura Nemira, 2009.
- Grigore Crețu**, *Basme populare românești*, vol. I-II (Ediție îngrijită de I. Datcu, I. Stănculescu, Prefață de I. Datcu), București, Editura Saeculum I.O., 2010.
- Alighieri Dante**, *Divina comedie. Infernul* (Traducere de Al. Balaci), București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1954.
- Diodor din Sicilia**, *Biblioteca istorică* (Traducere R. Hâncu, Vl. Iliescu, studiu introductiv și note istorice de Vl. Iliescu), București, Editura Sport-Turism, 1981.
- Vladimir Dumitrescu**, *Arta culturii Cucuteni*, București, Editura Meridiane, 1979.
- Ivan Evseev**, *Simboluri folclorice. Lirica de dragoste și ceremonialul de nuntă*, Timișoara, Editura Facla, 1987.
- Ivan Evseev**, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Timișoara, Editura Amarcord, 1998.
- Adrian Fochi**, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea: Răspunsuri la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, Editura Minerva, 1976.
- Ion Ghinoiu**, *Dicționar. Mitologie română*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2013.
- Ștefania Golopenția-Cristescu**, *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*, București, Editura Paideia, 2002.
- Artur Gorovei**, *Credințe și superstiții ale poporului român*, București, Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, 1995.

- Ștefan S. Gorovei**, *Animalele Țării Moldovei. Variațiuni istorice*, în vol. *Lumea animalelor. Realități, reprezentări, simboluri* (vol. îngrijit de Maria Magdalena Székely), Iași, Editura Universității <<Al. I. Cuza>>, 2012, p. 441- 458.
- Artur Gorovei, Gh. F. Ciaușanu**, *Credințe și superstiții românești (După A. Gorovei și Gh. F. Ciaușanu)*, (Ediție de Irina Nicolau și Carmen Mihalache), București, Editura Humanitas, 2013.
- Thomas N. Habinek**, *Sacrifice, Society, and Vergil's Ox-born Bees*, Berkeley, University of California, 1990, p. 209-224.
- Bogdan Petriceicu Hasdeu**, *Literatură populară. Basme populare românești* (Ediție îngrijită de Lia Stoica Vasilescu, Prefață de Ov. Bârlea), București, Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, 2000.
- Herodot**, *Istoriei*, vol. I (Traducere, notițe istorice și note de Adelina Piatkowski, Felicia Vanț-Ștef), București, Editura Științifică, 1961.
- Traian Herseni**, *Forme străvechi de cultură poporană românească*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977.
- Sorin Iftimi**, *Animalele în heraldica boierească din Moldova (secolele XIV-XVIII)*, în vol. *Lumea animalelor. Realități, reprezentări, simboluri* (vol. îngrijit de Maria Magdalena Székely), Iași, Editura Universității <<Al. I. Cuza>>, 2012, p. 407-440.
- Isidor din Sevilla**, *Etimologii, XI-XII* (Traducere din limba latină, tabel cronologic, note și studiu de Al. Baumgarten), Iași, Editura Polirom, 2004.
- Nándor Kalicz, Raczky Pál**, *The precursors to the <<horns of consecrations>> in the Southeast European Neolithic*, în *Acta Archaeologica Hungarica*, 33, 1981, p. 5-20.
- Gheorghe Lazarovici**, *Parța. Un monument preistoric*, în *Monumente Istorice*, 1, 1982, p. 31-35.
- Gheorghe Lazarovici**, *Sanctuarul de la Parța*, în *Documente recent descoperite și informații arheologice*, 1986, p. 12-22.
- Gheorghe Lazarovici**, *Plastica monumentală de la Parța*, în *Analele Banatului*, VI, 1, 1998, p. 83-92.

Gheorghe Lazarovici, Florin Drașoveanu, Zoia Maxim, Parța, Timișoara, Editura Waldpress, 2001.

André Leroi-Gourhan, *Préhistoire de l'Art Occidental*, Paris, Mazenot, 1965.

André Leroi-Gourhan, *The art of prehistoric man in Western Europe*, Londra, Thames & Hudson, 1968.

David Lewis-Williams, *The Mind in the Cave: Consciousness and the Origin of Art*, Londra, Thames & Hudson, 2004.

Vasile Lovinescu, *De la Cerbul lunar la Bourul solar*, în vol. *Interpretarea ezoterică a unor basme   i balade populare românești*, București, Editura Cartea Românească, 1993, p. 186-202.

Alexandre MacGillivray, *Labyrinths and Bull-Leapers*,   n *Archaeology*, 53, 2000, p. 53-55.

Simeon Florea Marian, *Basme populare românești* (Ediție îngrijită   i prefată de P. Leu), București, Editura Minerva, 1986.

Silvia Marinescu-B  lcu, *Două vase zoomorfe din cultura Gumelni  a*,   n *SCIV*, 12, 2, 1961, p. 345-358.

Silvia Marinescu-B  lcu, Barbu Ionescu, *Catalogul sculpturilor eneolitice din Muzeul raional Olteni  a*, Sibiu, f.e., 1967.

Nenad Markovi  , *The Cult of the Sacred Bull Apis: History of Study*, în vol. *A History of Research into Ancient Egyptian Culture Conducted in Southeast Europe* (edited by Mladen Tomorad), Oxford, Archaeopress, 2015, p. 135-144.

Moschos, *Europa*, în vol. *Hesiod – Orfeu, Poeme* (Tălmăcire, prefată, prezentări   i note de I. Acsan), București, Editura Minerva, 1987.

Ion Mușlea, *Cercetări etnografice   i de folclor*, vol. II, București, Editura Minerva, 1972.

Ion Mușlea, Ovidiu B  rlea, *Tipologia folclorului. Din răspunsurile la chestionarele lui B.P. Hasdeu*, București, Editura Minerva, 1970.

Maria Corina Nicolae, *Cult Images and Mythraic Reliefs in Roman Dacia*,   n *Transylvanian Review*, XX, Supplement 2/1, 2011, p. 67-76.

- Ion Nijloveanu**, *Folclor din Oltenia și Muntenia (VIII). Basme populare românești*, București, Editura Minerva, 1982.
- Viorica Nișcov**, *Cele trei rodii aurite. O istorie a basmelor românești în texte* (Prefață, antologie, bibliografie și traduceri de Viorica Nișcov), București, Editura Minerva, 1979.
- Anton Nițu**, *Reprezentarea bovideului în decorul zoomorf pictat pe ceramica cucuteniană în Moldova*, în *Carpica*, V, 1972, p. 83-90.
- Ionel Oprișan**, *Basme fantastice românești*, vol. I-XI, București, Editura Vestala, 2005-2006.
- Publius Ovidius Naso**, *Metamorfoze* (Studiu introductiv, traducere și note de D. Popescu), București, Editura Științifică, 1972.
- John Parkington**, *Symbolism in Palaeolithic Cave Art*, în *The South African Archaeological Bulletin*, vol. 24, 93 (aprilie), 1969, p. 3-13.
- Pausanias**, *Călătorie în Grecia* (Traducere, note, indice de Maria Marinescu-Himu), vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1974.
- Octav Păun, Silviu Angelescu**, *Basme, cântece bătrânești și doine*, București, Editura Minerva, 1989.
- Ion Pop-Reteganul**, *Povești ardelenesti. Basme, legende, snoave, tradiții și povestiri* (Ediție îngrijită și studiu introductiv de V. Netea), București, Editura Minerva, [1888] 1986.
- Tracy Pintchman**, *The Rise of the Goddess in the Hindu Tradition*, New York, State University of New York Press, 2015.
- Michael Rice**, *The Power of the Bull*, New York, Routledge, 1998.
- Mihail M. Robea**, *Folclor din Oltenia și Muntenia (IX). Basme populare românești*, București, Editura Minerva, 1986.
- Cristea Sandu Timoc**, *Povești populare românești*, București, Editura Minerva, 1988.

- Michel Louis Séfériadès**, *Note shamanique: a propos du bucrane neolithique de Dikili Tash (Macedoine Orientale Greque)*, în *Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos*, XXII, 2005, p. 97-114.
- Donald K. Sharpes**, *Sacred Bull, Holy Cow: A Cultural Study of Civilization's Most Important Animal*, New York, Peter Lang Publishing, 2006.
- Svetozar Stankovič**, *Bull representations in the Early Neolithic. In Mélanges Milutin Garašanin*, în *Starinar*, NS, XL-XLI, 1989-1990, p. 35-41.
- Dumitru Stăncescu**, *Sur-Vultur. Basme culese din gura poporului român* (Ediție îngrijită, prefață și tabel cronologic de I. Datcu), București, Editura Saeculum I.O., [1892] 2000.
- Georgetea Stoica, Paul Petrescu, Maria Bocșe**, *Dicționar de artă populară*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.
- Sándor József Sztáncsu**, *Plastică și reprezentări zoomorfe din așezarea eneolitică de la Ariușd (Erösd)*, în *Acta Siculica*, 2007, p. 187-206.
- Ion Taloș**, *Gândirea magico-religioasă la români. Dicționar* (Prefață de Cl. Lecouteux), București, Editura Enciclopedică, 2001.
- Asea Timuș**, *Entomologia: între „operete” din natură și somități istorice*, Iași, Editura Lumen, 2009.
- Tudor-Radu Tiron**, *Bestiarul heraldic muntean. O încercare de sistematizare*, în vol. *Lumea animalelor. Realități, reprezentări, simboluri* (vol. îngrijit de Maria Magdalena Székely), Iași, Editura Universității <<Al. I. Cuza>>, 2012, p. 390-406.
- Katheryn C. Twiss, Nerissa Russell**, *Taking the Bull by the Horns: Ideology, Masculinity, and Cattle Horns at Catalhöyük (Turkey)*, în *Paléorient*, 35, 2, 2009, p. 19-32.
- Senica Țurcanu**, *Considerații privind statuetele zoomorfe pictate din arealul culturii Cucuteni-Tripolie*, în *Cercetări Istorice*, SN, XXXIV, 2015, p. 7-35.
- Petre Ugliș-Delapecica**, *Poezii și basme populare din Crișana și Banat*, București, Editura Pentru Literatură, [1910] 1968.

Alexandru Vasiliu, *Povești*, în vol. *Basmele românilor*, IV, București, Editura Curtea Veche, 2010, p. 5-185.

Vergiliu, *Bucolice. Georgice* (Traducere, prezentări și note de T. Naum; Traducere în versuri de G. Coșbuc, Note și prefață de I. Acsan), București, Editura Mondero, 2008.

Wolfgang Voigt, *Nandin and Vrsabha*, în *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Supplement III, 2, XIX, 1977, p. 1545-1567.

Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, București, Editura Academiei R.S.R., 1987.

Lihui Yang, *Handbook of Chinese Mythology*, New York, Oxford University Press, 2005.

John G. Younger, *Bronze Age Representations of Aegean Bull-Leaping*, în *American Journal of Archaeology*, vol. 80, 2 (spring), 1976, p. 125-137.

***, *Dicționarul limbii române moderne*, București, Editura Academiei R.P.R., 1958.